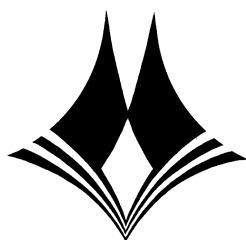

ГОДИШНИК
НА
МИННО-ГЕОЛОЖКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
“СВ. ИВАН РИЛСКИ” – СОФИЯ

Том **58**
СВИТЪК IV: ХУМАНИТАРНИ И СТОПАНСКИ НАУКИ

ANNUAL
OF
UNIVERSITY OF MINING AND GEOLOGY
“ST. IVAN RILSKI” – SOFIA

Volume **58**
PART IV: HUMANITARIAN SCIENCES AND ECONOMICS

Издателска къща “Св. Иван Рилски”
Publishing House “St. Ivan Rilski”
София, 2015
Sofia, 2015

ISSN 1312-1820

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

доц. д-р Павел Павлов – главен редактор
проф. д-р Вяра Пожидаева – зам. главен редактор
проф. д-р Десислава Костова – председател на редакционен съвет
проф. д-р Йордан Кортенски – председател на редакционен съвет
проф. д-р Венцислав Иванов – председател на редакционен съвет
доц. д-р Антоанета Янева – председател на редакционен съвет
инж. Александрина Пачалова – секретар

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

на Свитък IV: Хуманитарни и стопански науки

проф. д-р Десислава Костова – председател
проф. д-р Валентин Велев
проф. д-р Добрин Тодоров
гл.ас. Моника Христова

СЪДЪРЖАНИЕ

ХУМАНИТАРНИ И СОЦИАЛНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Добрин Тодоров	Новата система за академично израстване в България и кариерното развитие на философската колегия	5
----------------	--	---

Андрей Рождественский	Гносис и Кич	11
-----------------------	--------------	----

ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ

Веселин Митев	Българската минна индустрия през 2014 г. – перспективи, очаквания и прогнози	17
---------------	--	----

Веселин Митев	Анализ на строителната активност в България през периода 2000 - 2014 г. и прогнози за бъдещото развитие на показателя	23
---------------	---	----

Юли Радев Теодора Христова	Физически и икономически индикатори на ресурсната ограниченост	29
-------------------------------	--	----

Емил Димов Габриела Сидерова	Теоретични основи на конкуренцията и конкурентоспособността на предприятията от минната индустрия	36
---------------------------------	---	----

Атанас Близнаков Десислава Костова	Аутсорсинг на съпътстващи добива на минерални ресурси дейности	42
---------------------------------------	--	----

Митко Димов	Методични и приложни аспекти за идентификация и оценка на интегрирания риск в минното производство	45
-------------	--	----

Биляна Илич Драган Михайлович	SPA туризма в Сърбия, с референция към SPA център ГАМЗИГРАД	50
----------------------------------	---	----

Юрий Иванов Гена Велковска	Концепцията интелигентен град и показателят „обща загуба на вода” Концесията за добив като форма на концесиониране в Република България – законова база	55 60
-------------------------------	---	----------

Боян Джорджевич Драгица Стоянович Мира Джорджевич	Развитие на пазарите на CO ₂ емисии в Р. Сърбия	65
---	--	----

ТРАДИЦИИ И ИНОВАЦИИ В ОБУЧЕНИЕТО

Катя Стоянова	Дуална система – европейски аспекти	71
---------------	-------------------------------------	----

Йордан Иванов Димитър Кайков	Научни основи на оцеляването в екстремални ситуации	77
---------------------------------	---	----

Йордан Иванов Радослав Ханчев Ваня Цолова Иванка Ставрева Евгени Йорданов	Взаимовръзки между наследствените предразположения и психофизическата готовност на студенти за действие в трудни ситуации	81
---	--	----

Петко Маврудиев Соня Максимова	Влияние на учебно-тренировъчните занимания по волейбол върху двигателните способности на ученици	85
-----------------------------------	---	----

Ваня Цолова	Физическата активност - значим фактор за понижаване на тревожността	88
-------------	---	----

Иванка Ставрева	Възможности за адаптация на физическата подготовка на студентите към изискванията на професионалната дейност в минно-добивната промишленост	91
-----------------	--	----

Николай Янев Йорданка Анастасова Кънчо Иванов	Интелигентни информационни технологии, приложими в минния бранш	95
---	---	----

Мариана Трифонова Елена Николова Светлана Тончева	Разработка на приложения в среда на AUTODESK-продукти	99
---	---	----

Тодор Маринов	Формиране на адекватна физическа готовност за оцеляване в кризисни ситуации	102
---------------	---	-----

Весела Стойчева	Някои особености на физическата дееспособност на студенти от УАСГ	106
-----------------	---	-----

CONTENTS

HUMANITARIAN AND SOCIAL INVESTIGATIONS

Dobrin Todorov	The new system for academic development in Bulgaria and the career progress of the philosophical college	5
Andrej Rozhdestvenskij	Gnosis and Kitsch	11
<i>ECONOMICS AND MANAGEMENT</i>		
Veselin Mitev	Bulgarian mining industry in 2014 - perspectives, expectations and prognosis	17
Veselin Mitev	Analysis on the construction activity in Bulgaria during the period 2000 ÷ 2014 and prognosis on the future development of the indicator	23
Yuli Radev Teodora Hristova	Physical and economic indicators of resource limitations	29
Emil Dimov Gabriela Siderova	Theoretical bases of competition and competitiveness of the enterprises of the mining industry	36
Atanas Bliznakov Desislava Kostova	Outsourcing of activities accompanying mining mineral production	42
Mitko Dimov	Methodical and application aspects of identification and assessment of integrated risk in mining	45
Biljana Ilić Dragan Mihajlovic	SPA tourism in Serbia with reference to GAMZIGRAD SPA	50
Yuri Ivanov	The smart city concept and indicator "A total loss of drinking water"	55
Gena Velkovska	Mining concession for a form of concession in the Republic of Bulgaria - legal basis	60
Bojan Djordjevic Dragica Stojanovic Mira Djordjevic	Development potentials of CO ₂ emission markets in Republic of Serbia	65
<i>TRADITIONS AND INNOVATIONS IN EDUCATION</i>		
Katia Stoyanova	Dual system – european issues	71
Yordan Ivanov Dimitar Kaykov	Scientific basis for survival in extreme situations	77
Yordan Ivanov Radoslav Hanchev Vanya Tzolova Ivanka Stavreva Evgeni Yordanov	Correlation between an inherited propensity and psychophysical readiness of students for action in difficult situations	81
Petko Mavrudiev Sonya Maximova	The impact of training activities in volleyball on the students moving abilities physical activity - a significant factor in lowering anxiety	85
Vanya Tzolova	Physical activity - a significant factor in lowering anxiety	88
Ivanka Stavreva	Possibilities for adapting of physical preparation of students to the requirements of professional activity in the mining industry	91
Nikolay Yanev Yordanka Anastasova Kantcho Ivanov	Intelligent information technologies applicable to mining branch	95
Mariana Trifonova Elena Nikolova Svetlana Toncheva	Development of applications in AUTODESK products environment	99
Todor Marinov	Formation of adequate physical survival readiness in critical situations	102
Vesela Stoycheva	Some features of the physical ability of UACEG students	106

НОВАТА СИСТЕМА ЗА АКАДЕМИЧНО ИЗРАСТВАНЕ В БЪЛГАРИЯ И КАРИЕРНОТО РАЗВИТИЕ НА ФИЛОСОФСКАТА КОЛЕГИЯ

Добрин Тодоров

Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", 1700, София

РЕЗЮМЕ: След въвеждане на *Закона за развитие на академичния състав в Р.България* (ЗРАСРБ) през 2010 г. съществено се промениха общите условия за кариерно развитие на заетите в сферите на висшето образование и науката от страната. С този нормативен акт бе изградена изцяло нова система за статусно израстване на ангажираните в тези сфери, която замени дейвалата в продължение на няколко десетилетия преди това такава, регламентирана в „Закона за научните степени и научните звания“. В доклада се разглежда начина за правене на академична кариера от българските учени и в частност на философите от страната през първите пет години след въвеждане на ЗРАСРБ, за да се открият важните особености на този тип професионално израстване. Чрез този междинен анализ на ефектите от въвеждането на новата система за академично развитие върху живота на научната, респ. философската колегия у нас се прави опит за осмисляне на нейните предимства и недостатъци спрямо предходната, а също и за открояване на съхраняващите се и при двете системи характеристики на оценителската дейност в сферата на науката в страната. Търсят се както *тенденции* на промяна, така и на съхраняване на трайни практики в дейността на българските учени по собственото кариерно развитие и подпомагане на чуждото.

THE NEW SYSTEM FOR ACADEMIC DEVELOPMENT IN BULGARIA AND THE CAREER PROGRESS OF THE PHILOSOPHICAL COLLEGE

Dobrin Todorov

University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski"

ABSTRACT: After the implementation of the *Law on Academic Staff Development* in the Republic of Bulgaria (LASDRB) in 2010 the general terms of career development for the ones working in the spheres of education and science in the country substantially changed. This normative act set up a wholly new system concerning the status growth of the people engaged in these spheres and replaced the one acting few decades before regulated in the *Law on Scientific Degrees and Titles*. The paper deals with the Bulgarian scholars making academic career and in particular - the philosophers in the country during the first five years of the LASDRB implementation in order to be outlined the important specifics of this type of professional growth. This interim analysis on the effects of the implementation of the new academic development system on the life of the scientific, respectively the philosophical college here makes an attempt to rationalize its advantages and disadvantages in relation to the old one and outline the characteristics of the valuation activity which remain unchanged in both systems in the sphere of science in the country. It seeks as *tendencies* of changing as *tendencies* of preserving lasting practices characterical for the activities of the Bulgarian philosophers when it comes to their own career progress and the assistance they render to other's careers.

След въвеждане на *Закона за развитие на академичния състав в Р.България* (ЗРАСРБ) през 2010 г. съществено се промениха общите условия и конкретните механизми за кариерно развитие на заетите в сферите на висшето образование и науката от страната. С този нормативен акт бе изградена изцяло нова система за статусно израстване, която замени предишната, действала в продължение на няколко десетилетия преди това и регламентирана в „Закона за научните степени и научните звания“. Тук ще разгледам начина, по който протича академична кариера на българските философи от страната през първите пет години след въвеждане на ЗРАСРБ, за да открия важните особености на този тип професионално израстване¹. Чрез този междинен анализ на ефектите от въвеждането на новата система за академично развитие върху живота на философската колегия у нас се надявам да подпомогна осмислянето както на нейните предимства, така и на недостатъците ѝ спрямо предходната, а също и да открия запазващите се и при двете системи характеристики на оценителската дейност на постиженията в сферата на науката и висшето образование. Надявам се да открия както *тенденции* на

промяна, така и на съхраняване на трайни практики в дейността на българските учени – по собственото кариерно развитие и подпомагане на чуждото.

За постигане на посочената цел разглеждам събраните през визирания период емпирични данни. За фактологична основа на изследването използвам главно данните за успешно проведените процедури, обявени по професионално направление „Философия“ (шифър 2.3. от Класификатора на областите на висше образование и професионални направления), както и обявените по други професионални направления процедури, в поясненията на които се съдържа недвусмислено философско съдържание. През разглеждания период са проведени над 160 такива процедури. Не включвам многобройните участия на професионални философи в процедури, водени по други професионални направления, без пряка връзка с конкретна философска проблематика.

Както в редица предходни изследвания², и тук като основен метод използвам *типологичния* анализ. Той позволява да се подберат релевантни към разглежданата тема данни и да се осъществи наукометрично изследване, стъпващо върху количествено изразима

информация. Изборът на този инструмент има своите основания в нуждата от обективно проверимо представяне на разнообразната практика, създадена около кариерното развитие на философите от страната напоследък, като се пренебрегнат особеностите на конкретните казуси. Той ми се струва особено подходящ за изясняване на рамковите условия, базовите особености и главните тенденции в кариерното израстване на българските философи през разглеждания период.

Общи тенденции в развитието на философската колегия след влизане на ЗРАСРБ в действие

През разглеждания петгодишен период академичната философска колегия у нас работи в относително стабилна социално-културна и институционална среда, а нейните представители като цяло не бяха застрашени от загуба на работните си места. След въвеждането на ЗРАСРБ продължи и се разгърна започналият в началото на новото хилядолетие процес на подобряване на естественото възпроизводство на философската колегия в страната. Благодарение на активизирането в подготовката и успешната защита на дисертации и хабилитации тя се *стабилизира* в количествено отношение, а кариерите на много нейни представители получиха нов импулс. Това се дължи на настъпилите позитивни промени в редица нейни сегменти: тенденцията на стесняване кръга от преподаватели на студентически специалисти бе спряна, като в редица висши училища дори бяха привлечени нови лица; изясни се бъдещето на Философския институт в БАН и след закриването му като самостоятелно звено се основа обединено звено, включващо още изследователи социолози и науковеди. Отпадна вероятността неговите сътрудници да загубят работата си, което доведе до връщане на редица от тях към собственото им кариерно развитие, а и към привличане на нови докторанти и асистенти в тази институция; вече утвърдените центрове за специализирано философско образование – Философските факултети на ВТУ „Св.св. Кирил и Методий“ и ЮЗУ „Неофит Рилски“, Философско-историческият факултет в ПУ „Паисий Хилендарски“ и Департаментът „Философия и социология“ в Нов български университет продължиха започналия в предходните години процес по комплектуване със собствени кадри, предполагащ редовно провеждане на процедури по защита на дисертации и особено на хабилитации. Във Философския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ също бяха привлечени няколко нови преподаватели на мястото на оттеглилите се техни по-възрастни колеги, което прекъсна продължилите повече от десетилетие период без ново-постъпващи асистенти. Това относително успокояване на ситуацията спрямо изпитанията, на които бе подложена философската колегия през предходните две десетилетия, преустанови процеса на нейното свиване и дори *разшири* някои от сегментите ѝ.

В условията на относителна сигурност за собственото бъдеще професионалните философи у нас съвсем естествено предприеха последователни стъпки за кариерното си израстване. Това доведе от една страна до възстановяване нормалния темп на кариерното

развитие, а от друга – до редовно привличането на нови лица в колегията. През тези години успешното защитаване на дисертации или хабилитиране стана норма, а завършилите с провал процедури бяха рядкост. Установи се на едно сравнително високо ниво ежегоден брой на успешно приключили процедури от различен вид, което имаше за резултат стабилен темп на обновяване на гилдията (Вж. Приложение 1). Между 2012 и 2015 г. всяка година се защитаваха над десет „малки“ доктората, като диапазонът от 11 до 20 е съпоставим с този на предходния петгодишен период – от 12 до 19. Единственото изключение от тази тенденция е резултатът от 2011 г., когато защитените докторски дисертации са едва 5, но този факт може да се обясни с нуждата от време за пригаждане към изискванията на новата система за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в страната, въведена чрез ЗРАСРБ. През разглеждания период се стабилизира и броят на защитаваните дисертации за научната степен „доктор на философските науки“ – две или три годишно, което за мащабите на общността е съвсем приличен показател. Този резултат е идентичен с получения през предходния период от пет години, през който ежегодно са защитавани по толкова „големи доктората“, като изключение прави само 2009 г., когато техният брой е малко по-голям – четири.

По-непостоянно и с колебания нарастваше броят на хабилитираните философи от страната след въвеждането в действие на ЗРАСРБ. Така през 2011 г. четирима от тях заеха академичната длъжност „доцент“, което е съизмерима стойност с тази от предходните четири години, през които между двама и четирима придобиват ежегодно това научно звание. През следващите две години обаче рязко нарасна броят на лицата, които заемат тази академична длъжност – през 2012 г. те са 9, а през 2013 г. вече са 11. След това започва тенденция на спад в това отношение, като през 2014 г. новите „доценти“ са 7, а през 2015 г. – 4. По сходен начин се оформя развитието на професионалната кариера сред групата на заелите висшата академична длъжност. След като през 2010 г. само един професионален философ става професор, през следващите две години ежегодният прираст на тази категория хабилитирани лица рязко нарасна – през 2011 г. те са шестима, а през 2012 г. вече са девет души. Очевидно това е пикът в процеса на придобиване на висшата академична „титла“, когато мнозина, дотогава отлагали аспирациите си към нея, се решават да я пожелаят официално. Относително тесният кръг от потенциални нейни притежатели в страната обаче ограничи по-нататъшното задълбочаване на тази тенденция. От 2013 г. насам стойностите на разглеждания показател отново спаднаха и се установиха на четири или пет за година, които са идентични с тези през някои от предхождащите въвеждането на ЗРАСРБ години (2006, 2009), но все още надвишават обичайния стандарт за ежегодно „производство“ на професори от предходния период – между един и три.

В рамките на няколко години след въвеждането на ЗРАСРБ във философската гилдия постъпиха редица *нови лица*, главно след успешна защита на докторски дисертации. Някои от тях първоначално бяха назначени на длъжността „асистент“ – заемането на която според

ЗРАСРБ става на срочен трудов договор и не предполага притежание на научната степен „доктор“, а едва впоследствие – обикновено след успешна защита на докторска дисертация и спечелен конкурс – бяха предназначени на длъжността „главен асистент“⁴. За да заемат тази академична длъжност, някои нехабилитирани преподаватели, които вече бяха привлечени в колегията след успешно издържан конкурс, се наложи повторно да се явят на такъв, но вече след защита на докторска дисертация⁵. Същевременно редица от отдавна принадлежащите към философската колегия нехабилитирани преподаватели запазиха работните си места след придобиване на „докторска“ степен⁶, а някои дори успяха за кратко време да направят следваща крачка в своето кариерно израстване чрез хабилитация за „доцент“⁷. Тези постижения допринасят за подобряване на перспективите за бъдещото развитие на философската гилдия в страната, както и създават предпоставки за повишаване качеството на работа на представителите ѝ. Създават се условия за трайното съсредоточаване на професионалните философи у нас върху дългосрочно планиране и осъществяване както на собствената кариера, така и на активно подпомагане тази на техните колеги.

През разглеждания период у нас отчасти продължи практиката да се обявяват процедури според действалите през предходните две десетилетия специални шифри за спецификация на конкретна проблемна сфера от по-широката област на знанието. Макар че една от целите на ЗРАСРБ е да ограничи твърде тясната специализация на учените чрез използване на обобщените шифри на професионалните направления при обявяване на процедурите и допускане в оценителските органи на лица без доказана компетентност в тясната проблематика от конкретния сегмент на знанието, а само в по-обширното поле на даденото научно направление и дори в цялата научна област, от което то е част, тя не бе постигната изцяло. В много случаи процедурите бяха обявявани според вече отменените шифри за отделните научни дисциплини, влизащи в полето на даденото професионално направление, или пък те бяха добавяни в поясняващите общия му шифър скоби. Приложен към сферата на философията, този подход доведе до използване – явно или по-скрито, без посочване на съответните цифри – предимно на познатите от близкото минало десет шифъра, с които се обозначават освен няколко традиционни дисциплини (Етика, Естетика, Логика, Онтология, Теория на познанието) още и такива от вида „Философия на...“ (Философия на историята, Философия на науката и др.). Същевременно се направиха и някои нововъведения. Първото се отнася до обособяване на философските дисциплини, които преди това влизаха в т.нар. „дълъг шифър“ (5.13) от старата номенклатура на научните шифри – „Философия на културата, политиката, правото и икономиката“ и провеждане на процедури по тях⁸. Друга промяна засегна философските дисциплини, които в предходния период нямаша свой собствен шифър и преминаваха под шапката на споменатия „дълъг шифър“⁹, като в последно време те придобиха самостоятелен статут и един вид признание за своята стойност чрез обявяване на процедури с тяхното наименование. Разбира се, официализирането на нови философски

дисциплини чрез обявяване на процедури по тях продължи и през разглеждания период¹⁰. Появиха се и „хибридни“ обяви за процедури, при които се провеждат конкурси за заемане на академични длъжности от лица, които ще водят по две учебни дисциплини¹¹ или такива, чиито интереси са в повече от една сфера на философското знание¹². Специфичен прецедент се създаде около воденото в СУ „Св. Климент Охридски“ обучение по докторската програма „Философия с преподаване на английски език“, доколкото под това наименование бе проведена защитата на няколко дисертации и на конкурс за заемане на длъжността „главен асистент“ от преподавател, ангажиран със занятия в аналогичната магистърска програма.

Една от съществените промени в „технологията“ на протичане на процеса по развитие на академичната кариера настъпи вследствие обявяването на няколко процедури само по общия за направлението шифър, т.е. без конкретизация за философска дисциплина или проблематика. Те са пример за придържане към духа на новия закон, като максимално отварят достъпа до участие в процедурите от различен вид на лица, компетентни в широкото поле на философията и дават алтернатива на дългогодишната практика на „затваряне“ на конкурсите за заемане на академични длъжности посредством прекомерно стесняване на дисциплинарния им обхват и формулиране на проблемно-тематични конкретизации съобразно желанията на предварително предпочетен кандидат. Провеждането на процедури по общия шифър на направлението същевременно демонстрира, че по този начин може да се извърши успешен подбор на добре подготвени в областта на философията лица, които имат разностранни интереси и потенциал за пренасочване на професионалната си дейност в различни нейни раздели с оглед нуждите на преподавателската и изследователската си работа през отделните фази от тяхната академична кариера.

Ефекти от въвеждането на ЗРАСРБ върху системата на науката и висшето образование като цяло

Като имаме предвид примера на протеклите през изминалите няколко години след въвеждането на новата нормативна база процеси във философската колегия от страната, бихме могли да направим заключението, че обликът на националната система за получаване на научни степени и заемане на академични длъжности от професионалните учени в страната съществено се е променил. Тук ще посоча под формата на тезиси различните по вид ефекти, които новата система оказва върху академичната кариера на българските учени. Ще започна с позитивните, като направя сравнение с особеностите на предходната система за кариерно развитие на академичната колегия у нас:

- в значителна степен беше *раздържавена* дейността по управление професионалната кариера на учените след премахване на общодържавния орган Висша атестационна комисия, който бе подчинен на изпълнителната власт. Гореспоменатата дейност вече се осъществява освен в държавни, още и в частни институции от сферите на висшето образование и науката;

- бе *децентрализирана* системата за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности, което доведе до пряко ангажиране на висшите училища и изследователските институции с процеса на професионално израстване на собствените им кадри, както и с поемане на отговорност за неговото разгръщане. Това изпълни със съдържание прокламираният принцип за тяхната академична автономия, залегнал в ЗВО и ЗРАСРБ;

- бе *опростена* дейността по присъждане на научни степени и заемане на академични длъжности с премахването на твърде тромавата система от органи за оценяване, състояща се от три нива – специализирани научни съвети по отделни науки, комисии по групи научни дисциплини и президиум на ВАК, при която често се стигаше до разнобой и разминаване на отговорността помежду им;

- *тромавата* процедура по придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности бе заменена с по-бързо протичаща, като сроковете за приключване на отделните етапи в нея бяха съществено скъсени;

- бе преодоляна *анонимността* на участниците в колективните органи за оценяване и оттук безотговорността за техния вот, което бе предпоставка за безпринципни действия в миналото;

- бяха направени *прозрачни* основанията за решенията на оценяващите органи, като публично се оповестяват преценките и заключенията на участващите в тях лица;

- на практика се стесни ненужно *раздутата* скала от академични „титли“ – с две научни степени и две звания за хабилизация, като се премахна задължението да се придобива научната степен „доктор на науките“, като предварително условие за заемане на академичната длъжност „професор“.

Същевременно се проявиха и някои неблагоприятни ефекти от въвеждането на новата система за оценяване¹³:

- липсват способности за ефективен *контрол* на държавата върху процедурите за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности както по време на провеждането им, така и след тяхното приключването, а Министерството на образованието и науката няма възможност за административен надзор относно тяхната законосъобразност;

- няма *общовалидни изисквания* за допуск до участие в процедурите за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности, съобразени със спецификата на различните научни области и професионални направления;

- неясен е *механизмът* за формиране състава на оценителските органи, като в журитата често попадат благоразположени към кандидатите лица, не проявяващи безпристрастност при преценката на качеството на представената от тях научна продукция, а същевременно съзнателно се ограничават достъпът до журитата и дори от тях се изключват цели категории потенциални членове, чиято благосклонност към кандидатите не е предварително осигурена;

- възникват основателни съмнения в *обективността* на оценките, които се дават от участниците в оценителските органи поради липсата на общовалидни изисквания за преценка на научните постижения на канди-

датите, съобразени със спецификата на различните научни области и професионални направления;

- отсъстват достатъчно строги изисквания за професионална *компетентност* на членовете на научните журита, като често се нарушават заложените в ЗРАСРБ изисквания за включване в тях само на лица с доказана професионална квалификация и опит в съответното професионално направление или поне в дадената научна област;

- липсват *единни правила* за работа на научните журита, както и стандартизирани изисквания за изготвяне на становища и рецензии от техните членове, особено по отношение на научните постижения на кандидатите;

- не се носи *отговорност* за недобросъвестно изпълнение на задълженията от страна на членовете на оценителските органи, като не са предвидени санкции в такива случаи.

С предефинирането на рамковите условия, при които развиват академичната си кариера заетите в сферата на висшето образование и науката у нас, вследствие от приемането на ЗРАСРБ се повиши собствената *отговорност* на отделните институции за професионалното израстване на техните кадри. Поставени в положение сами да провеждат кадровия си подбор, тези образователни и изследователски звена се изправиха пред сериозен проблем – как да планират и управляват кариерите на вече работещите в тях, както и какви изисквания да предявяват към новопривличаните сътрудници. На някои места академичните колегии се възползваха от законово предоставената им възможност за въвеждане на *допълнителни изисквания* към кандидатите, доколкото националните им изглеждаха недостатъчно високи или непълни. Същевременно в повечето висши училища и изследователски институции се водеше съзнателна политика за ограничаване *равнопоставеността* на кандидатите при провеждане на процедурите – когато са повече от един, доколкото тихомълком се фаворизират тези, които вече заемат академични длъжности в съответната организация или са придобили научни степени там и по такъв начин се саботира реалната конкуренция помежду им.

С въвеждането на новата система за протичане на процедурите по академичното израстване на университетските преподаватели и учени на изпитание бяха поставени техните морални устои. Тежестта на мнението на всеки участник в ограничените по състав журита стана изключително голяма, а с това и изкушението да се злоупотреби с правото на преценка. Нравствената устойчивост на членовете на оценителските органи и убедеността им в нуждата от обективно оценяване станаха особено важни, за да не се допусне обезценяване на научните „титли“ в академичната колегия, а и в обществото. Мнозина от участниците в тази дейност проявиха мъдрост и зрелост, като изпълниха почтено ангажиментите си. Немалко от тях обаче не бяха на висотата на тази нелека мисия и не надмогнаха смесването на личните си отношения с кандидатите със задачата да осигурят справедлива професионална експертиза. За наличието на това явление има и обективни предпоставки, които не снемат личната отговорност за проявление субективизъм. Съставът на българската академична колегия, вкл. на философската общност, е твърде огра-

ничен. Контактите между почти всички нейни представители са преки и понякога твърде близки. Значителна част от академичната колегия не е в състояние да надмogne в оценителската си работа своите лични чувства към оценяваните лица – най-вече приятелски. Тази личностна обвързаност създава среда, благоприятна за неспазване на професионална коректност и неутралност в оценителската дейност. Публичността при оповестяване оценките за продукцията на кандидатите не се оказва достатъчно надеждно средство за елиминиране на субективизма при преценка постиженията на познати, приятели или близки колеги. Масова практика стана формирането на „удобни“ състави на научните журита, за които възникват основателни съмнения дали са в състояние да проявяват безпристрастност в своята експертиза.

След изтичането на няколко години от въвеждане на ЗРАСРБ стана ясно, че и при новата система за професионално израстване на академичния състав се възпроизвеждат добре познатите от десетилетия слабости в оценителската дейност на българските учени. Оказва се, че шуробаджанацината и „връзкаството“ са дълбоко вкоренени в манталитета на съвременните българи, респ. български учени и не могат да бъдат изкоренени, каквито и системи за оценяване да бъдат прилагани. Малцинство от тях са готови да отстояват преценките си с цената на евентуално влошаване или дори скъсване на отношенията както с оценяваното лице, така и на междуличностните връзки с близки до него колеги. Нежеланието за открито заемане на критична позиция най-често се прикрива с *формализъм* в оценителската дейност, изразяващ се в подмяна на съдържателната оценка с констатации за покриване на количествено измерими показатели и със стриктно спазване на процедурата. Така малодушието и криворазбраната подкрепа на познати и приятели често надделяват над стремежа да се защитят професионалната чест и личното достойнство на оценявания, като се заплащат със загуба на самоуважение и престиж в професионалната колегия. Проявяваната масово *безкритичност* към работата на кандидатите за получаване на научни степени и заемане на академични длъжности – почти всички от тях биват подкрепени – подкопава уважението на обществото към професионализма и нравствените устои, върху която се гради дейността на българските учени, вкл. философи.

Още след приемането на ЗРАСРБ стана ясно, че в него не се решава по нов начин един принципен въпрос за цялата система на висшето образование и науката – начина, по който става разграничението между хабилитираните лица у нас. И в новия закон се възпроизведе съществуващото през тоталитарния и посттоталитарния периоди отделяне на две категории – доценти и професори, без да е въведено ясно разделение на техните функции и правомощия. Това е така, защото в българската академична колегия изобщо не се разглежда въпросът за *основния принцип*, според който са структурирани висшите училища, респ. научните организации в страната. За даденост се възприема наследеният съветски модел за институционален строеж на системата на университетското образование и академичната наука, макар в това отношение да следва да се предприемат радикални промени. Наистина, съществуващата и понастоящем в българските висши училища и научни

звена факултетно-катедрена, респ. институтско-секционна организация, е нужно да се съхрани. Ала начинът, по който са изградени основните ъ клетки, трябва да бъде коренно променен. Ако се върнем към собствената си традиция от периода преди тоталитарния режим, а и погледнем как понастоящем работят катедрите в западните университети и секциите в тамошните научни институции, ще видим, че те функционират около една *ярка личност*. Редовният професор – титуляр на катедрата, задава облика им, като определя какво, от кого и как ще се преподава, но и носи отговорност за качеството на обучението пред ди/ректорското ръководство. Той е единственият, който работи на постоянен или дългосрочен трудов договор, като привлича за свои помощници извънредни професори и асистенти, а и води обучението на докторанти. Тази авторитетна личност се ползва с доверието и подкрепата на академичното ръководство, което се основава на изграждания в продължение на десетилетия собствен престиж и доказани способности. У нас обаче и досега в състава на катедрите и секциите влизат преподаватели и изследователи с еднакъв статус и възможности за влияние върху работата им. И те все така продължават да бъдат взаимозаменими, полуанонимни и безотговорни, а дейността им – повече или по-малко стандартизирана.

В настоящото законодателство, регулиращо функционирането на висшето образование в страната – ЗВО и ЗРАСРБ, изобщо не се коментира скандалната практика в българските университети да преподават хора без никаква педагогическа подготовка. Във висшите училища у нас до работа с обучаемите се допускат хора без *педагогическа правоспособност*, които не биха били назначени дори временно и като заместващи учители в началните, основните и средните училища. Понастоящем мнозинството от преподавателите у нас придобиват педагогически умения по метода на „пробите и грешките“ в хода на своята кариера или като следват примера на преподавателите си от периода на собственото следване. В това отношение нужните промени са ясни: въвеждане на задължително изискване за педагогическа подготовка на всички университетски преподаватели още при тяхното назначаване, като се осигури придобиването на такава в обозримо бъдеще на вече работещите в системата на висшето образование чрез квалификационни курсове и обучения.

Понастоящем българските висши училища и научни организации са заплашени от кадрови колапс, който неминуемо ще се разрази в рамките на следващите няколко години, ако не бъдат предприети своевременно адекватни мерки. Като основна причина за това явление е слабият прираст на нови преподаватели и изследователи. Разбира се, в университетите продължават да се назначават нови асистенти, но предимно *без конкурс* и на *краткосрочни* трудови договори, тъй като по правило те не притежават докторска степен¹⁴. Иначе казано, хващат се „хора от улицата“ и се вкарват в университетските аудитории, без да е проверена дори минималната им професионална квалификация в конкретната сфера на знанието. За истински подбор всъщност не може да се говори, а се назначава всеки, който прояви интерес към преподаване, често като способ да се получава някакъв доход, докато не се появи по-добре

заплатена работа. За да се преодолее тази пагубна тенденция, е нужно да се промени ЗРАСРБ, като се установи *конкурсът* като единствен начин за привличане на нови асистенти във висшите училища. Същевременно следва да се въведе задължителен *квалификационен ценз* – от всички тях да се изисква да притежават образователната и научна степен „доктор”. По този начин ще се гарантира поне минималната професионална компетентност на вливащите се в академичната колегия.

Бележки

1. Този анализ може да се разглежда като продължение на аналогично изследване, осъществено преди няколко години и имало за цел да направи равностойна на прилаганата през периода 1991 и 2010 г. у нас система за кариерно развитие в сферите на висшето образование и науката, на основата на информация за професионалната философска колегия. Вж. Д. Тодоров, *Академичната кариера на професионалните философи в България през посттоталитарния период (Между 1991 и 2010 г.)* //Български философски преглед, бр. 1, 2011.
2. Например монографиите ми *Съветската философска култура – опит за типологичен анализ* (София, „ЛИК”, 1999) и *Философската публичност в тоталитарна и посттоталитарна България* (София, „Сиела”, 2009),

както и студията *Създатели и носители на българската философска култура* //БЪЛГАРСКАТА ФИЛОСОФСКА КУЛТУРА ПРЕЗ ХІХ-ХХ век. /Био-библиографски справочник/ (София, „ЛИК”, 2000).

3. Данните за 2015 г. са към 1-ви юли.
4. Напр. Д. Иванов, А. Лешков, Г. Пенев и др.
5. Напр. Б. Ангелова-Игова и Г. Динева.
6. Напр. С. Асенов, С. Бъчваров, П. Горанов, Б. Колева, И. Шишкова и др.
7. Напр. И. Колев, И. Стамболийски и М. Янкова.
8. Напр. Философия на правото и политиката, Философия на културата и др.
9. Напр. Философия на религията и Философска антропология.
10. Напр. Философия на семиотиката.
11. Напр. Философска антропология и философия на историята, Философска антропология и философия на изкуството, Социална философия и биоетика.
12. Напр. „Логика и континентална философия”, „Социална философия и философия на културата, политиката, правото и икономиката” и „Философска антропология и философия на съзнанието”.
13. Тук съм ползвал някои от основанията към законопроекта за изменение и допълнение на ЗРАСРБ, внесен за обсъждане и приемане от 43 Народно събрание.
14. Нямам предвид назначенията на академичната длъжност „главен асистент”.

Приложение 1

Година	Защити на дисертации		Заемане на академични длъжности			Брой процедури
	д-р	д.ф.н.	проф.	доц.	гл. ас.	
2006	12	3	5	9	8	37
2007	13	3	3	4	8	31
2008	14	2	2	3	7	28
2009	19	4	4	-	1	28
2010	12	3	1	2	10	28
Средно	14	3	3	3.6	6.8	30.4
2011	5	2	6	4	4	21
2012	20	3	9	9	2	43
2013	15	3	4	11	9	42
2014	11	2	4	7	4	28
2015 ³	14	2	5	4	3	28
Средно	13	2.4	5.6	7	4.4	32.4

Статията е препоръчана за публикуване от кат. „Философски и социални науки”.

ГНОСИС И КИЧ

Андрей Рождественский

Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", 1700, София

РЕЗЮМЕ: Материалът разглежда историческите корени на гностицизма в контекста на остаряването на античната култура. А това налага да потърсим паралели във философските концепции и херметизма, или да погледнем към различни полюси на гносиса в широкия смисъл на думата. Късната антична мисъл търси отговори на сходни въпроси: как да се освободим от материален плен и да надмогнем съдбата. Обща е вярата в теургията и магичната власт над битието. Теоретичните пристрастия се разпъват между реставрацията на устоите, безверието и песимизма. В античния дух сякаш се оглежда лозунгът на Чоран: ирония спрямо Бога и ближния, солидарност с атеизма и милосърдие към себе си. За настроенията от тези векове са естествени отчуждението от света, родината и биографията, почитта към евхемеровите богове и напътът за личното спасение. Разбира се, тези идеи не се приемат еднозначно. Полемиката или се води откъм верността на философската класика и хармонията на божествения свят, космоса и човека. Или пък се скланя към иронични отражения на гносиса. Излизат наяве всеядността и загубата на ценности, принижеността и консумативността. В доклада се привличат преценки на Плотин и Ямвлих, Прокъл и Дамаский, както и херметичните извори.

GNOSIS AND KITSCH

Andrej Rozhdestvenskij

University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski"

ABSTRACT: The paper deals with the historical roots of gnosticism in the context of aging of ancient culture. And this makes us looking for parallels in the philosophical conception and hermeticism or to look towards different poles of gnosis in the broadest sense of this concept. Late antique thought is seeking answers to similar questions: how to get free of physical captivity and overcome fate. The faith in theurgy and magical power over life is commonly shared. Theoretical affiliations are stretched among the restoration of the foundations, unbelief and pessimism. The slogan of Cioran seems reflect the ancient spirit: irony towards God and the neighbor, solidarity with atheism and mercy to oneself. The alienation from the world, motherland and biography, the respect for the gods and the push for personal salvation are natural. Of course these ideas are not accepted without controversy. The belief of philosophical classics and harmony of the divine world, the cosmos and the man keep the polemic going. The omnivorousness and the loss of values, servility and consumerism emerge. The text is based on the researches of Plotinus and Iamblichus, Proclus and Damascus and it is using the hermetic sources too.

Светът загива и трябва да се открие пътя.

Надеждата на избавлението в теургията¹ расте започвайки от Нумений, мислил сходно с "Халдейските оракули" за вината на човешкото незнание за Първия Бог². Не спасяват ли от нещастieto на земния живот тайните откровения на Изтока – на брахмани и магове, евреи и египтяни - съгласни с платоновата мъдрост³? Гностиците, херметистите и платониците надничат в чужди митове подобно на Нумений, не без сполука разкривал алегорите у Моисей и пророците⁴. Същият копнеж увлича Порфирий и Ямвлих⁵, а през следващия век вдъхновява прочита на Хиерокъл и Марциан Капела⁶ и занимава Прокъл и Дамаский⁷.

Философията надниква под повърхността на битието за да открие целителната истина.

Според Плотин съзерцанието трябва да даде независимостта от привидяното. Тогава душата ще се освободи „от вината за злото, което върши или претърпява човек“⁸. Цялата ѝ символика прелива в темата за огледалото, а то за Плотин винаги създава мними отражения. Те стигат до предела на небитието – до последния праг на завличане в материята. Както споменава Мар-Ионсон, „Плотин използ-

ва сравнението с огледалото, за да обясни онтологичния статус на сетивния свят“⁹.

В усамотената душа той се разпилява на ехемтра - до измамния порой от мнения. А естествената свобода на философа се нуждае само от наставник, посочил истинския път. Ето, Порфирий в писмо до Марцела призовава съпругата да загърби помена за телесността и в средоточието на духа да съзерцава Бога¹⁰. Нали щастие е само в добър живот, а той е присъщ единствено на душата.

Старинната представа за независимия мъдрец добива друг смисъл – на презрението към света¹¹.

А така се забравя божествената щедрост към него. Впрочем учителят му Плотин предупреждава за заблудата, но я отнася само към гностиците. Философът от Ликополис смята: "Не са прави хулителите на нашия свят", уж непричастен към красотата и трайността на Образеца¹². Ако светът е изоставен от божеството, не бихме го имали и ние. Градината на Зевс е негов отблясък и няма друг прекрасен образ на още по-велика Красота. Огледалото на всемира не изпуска нищо и е рожба на природата, а не мъдруването.

Безчувствен фалш е да почиташ на думи умозрими богове и да презираш всичко сродно на тях. Не е ли безбожие да отричаш, че промисълта се разпростира върху всичко, се пита Плотин. Гностиците са слепи: „изричайки всякакви магьоснически фрази, омайни и сговарящи речи, те са убедени, че висшето се подчинява на словото им и го следва“¹³, стига да се изразяват изкусно. Могъществото се крие в метафори, които се извисяват до Кода. Покрай привидяните същности те създават впечатление за точно изследване, ала слизайки в множество, принизяват по-висша природа¹⁴.

Замътненото огледало навлича властта на симулакрума.

Той е „другото“ спрямо битието – хаосът на сетивността и афектите. Огледалото на злото е образец на ненаситна и абсолютна бедност. Изтъняването на света създава злия ейдос, живеещ в душите. А покварата води безредието и страхливостта. Тези люде се отдават на погрешните мнения, тъй че си развалят и разумната способност. Всичко, което се озовава пред нейния поглед, потъмнява¹⁵. Такава за Плотин е душата на „съвършения гностик“, превърнала се в огледалото на Нарцис, убиващо съзерцателя¹⁶.

За разлика от гностика – претенциозен притежател на тайното знание, за Плотин коренът на съзнанието е отдадеността на Бога, когато философът става „гледка за друг съзерцател, просияваща в идващите оттам умозрения“¹⁷. Ала и у Плотин се среща гностичен мотив: материята е неотвратимо и неунищожимо зло, дори е самата му същност. Тя изпълва със злото и оня, дете само насочва погледа към нея¹⁸. Тъмнината в сетивния свят се простира дотам, че неговата материя „е по-скоро разкрасен труп“¹⁹. Тя не допуска никакво подобие на съществуващото и не е никаква майка, защото нищо не ражда²⁰. „Телесната и течаща материя на Прокл е обхваната от мрачен, лишен от светлина пламък, обричащ всичко родено да умре. В нея трудно се разпознава Платоновата Хранителка и Възприемница“ с нейния разновиден лик²¹. Космосът става затвор и за световната Душа.

Неприязното изживяване на света, на някога близки и любими прилики с материята се засилва в късния платонизъм.

Космосът се въвлеча в стихийна и необяснима игра, понасяща човека в световъртеж на съдбата. Щом божеството налага цялата неправда и ущърба на всемира, неговия ред трябва да признаем за логичен и неизбежен. Адрастия е над всяко разбиране – да приемем път без цел и посока. В историята има вечен кипеж, но няма развитие. Светите обители се рушат, ала небожителите не напускат вечните живелища. Но озаренията на боговете не отменят изменчивостта. Вихрите на живота изтъняват връзката с горната мъдрост.

В по-късния неоплатонизъм призраци, видяни в огледалото, още повече приличат на моделния послеслов и сочат реставрацията. Обръщам се към особено важна творба – „За египетските мистерии“ на Ямблих, представител на сирийския неоплатонизъм.

Съчинението е посветено на истинския и лъжливия контакт с божествения свят, а освен това пряко свързва профанирането с традиционните религии. От връзката на боговете и демоните-изпълнители Ямблих преминава към

разликата между демоните и героите. Само че тук неговият персонаж Амебон ясно разделя блага и зла демонска природа. Последната се отличава от героичната, както оковите не приличат на свободата.

Злите демони надзирават хората, ала тяхното „служение“ се покваря от произвола и сляпата представата за боговете.

Тя е „еднообразна“ – сиреч застинала и непротиворечива, ала поражда „различни по форма“ сакрални светове: първообразът ту се смалява, ту се издига²², но именно формално, както това се случва в погледа на атеистите, или при суеверните хора.

Творението на злите демони е най-отдалечено от пораждания образец. Те са извращение на божествения свят и създаденото от тях е против природата. Философът казва: „такова разнообразие от действия и съединението от многото сили на материята рязко се отличават не само от божественото творение, но и от природното действие“²³. Злите демони на Ямблих се залавят с имитация, чужда на едното и на другото.

Тя е дъното на покварата и вместо духовни блага подхвърля материални облаги²⁴. Освен това, демоните завличат в миражи и „явяват призраци, подобни на отражения във вода или в огледала“²⁵.

Демонският „хаосмос“ е лишен от цялост – той се разпилява в множество фрагменти. „Видяна ли е в него някаква чиста и несмесена сила?“, пита Ямблих. И си отговаря: в никакъв случай, защото „подобно множество от еманации“²⁶ е разнородно и случайно струпване, слабо и мимолетно²⁷. Пред истинската връзка с божествения свят демонските внушения дори повече приличат на дим, а не на огледало. Те изискват стриктно спазване, ала внушават беззаконие²⁸.

Демоните като „идеолози“ властват на земята заедно със земните архонти и завладяват душите на хората, неспособни да прозрат истината за божествения свят. Те ревниво налагат своите илюзии, „не допускат възражения и опазват неизменно вечното постоянство на световния ред“²⁹ – разбира се, според тяхното огледало. Въздушните и земните демони, подобно на догми и догматици не търпят и една здрава дума³⁰. За благочестивия Ямблих внушаваните химери приличат на архаичната религия с нейните жертвоприношения и дълбоко невежество. Философът настоява: не бива да се доверява на технологичната страна на вещанията. Та това е само фокусничество, занаятчийска сръчност - изкуството на хората, а не на боговете³¹.

Правдивият Ямблих недвусмислено упреква „злите демони“: недопустимо е да издавате призраци за богове. Докато е във властта на симулакрума, на душата „никога не ще се излее божествената светлина – по природа не ѝ е присъщо да осветлява онова, което веднъж ѝ се възпротиви, и никъде не биха я приели обзетите от тъмни видения“³². А ето почти съвременно прозрение на сирийския неоплатоник: религиозните призраци и имитаторите се подстрекават взаимно като се въртят в кръг. Мъдрият съзерцател споменава и за изхода от въртележката: тя се разкъсва от ентузиастите – следовници на героите.

Символната онтология на Ямблих разказва за културния провал и нейните лица надникват в историята. Когато великият неоплатоник различава „хорега на призраците“ и „върховния глава на демоните“, тя подсеща за разлика между днешния кумир на реставраторите и религиозната роля на Христа³³. Философът намеква за християнската вяра: споменавайки за антибогове, той сякаш говори за антихристи³⁴.

Ако в тази демонология се търси моделният смисъл, тя от тъмната става ясна за повечето хора. Тук бих префразирал пасаж от книгата му „За питагорейския живот“: тогава, подобно на аполоновите пророчества, символите откриват изненадващ смисъл и внушават божествено наитие на философи, успели да ги постигнат³⁵.

Май за тях остава единствена възможност за спасение: движейки се около Единото да надмогнат душевните пориви. Да се затворят в твърдината на духа и да се слоят с неизреченото знание.

Но не изпадат ли в гностическа болест и философите?

Усамотени в твърдината на канона, не изпитват ли недоверие към творението? И няма ли разрив между всевластието на идеите и гибелта на духовната родина?

Античността изчезва, а шепа интелектуалци от Платоновата академия не желаят да приемат необратимото. Те превръщат копнежа за миналото в неотменима истина. Нали ранната философия е само подготовка към учението на Платон, а векове преди Плотин философията заличава: тя се пълни с безполезни спорове и технологични умывания. Нужно е да се върнем към вечния образец. Философията отеква в екзегеза и се превръща в проповед. Нали истинното учение за природата трябва да зависи от богословието както космосът зависи от боговете.

Божествената мъдрост на Платон разглежда света умозрително и в изображения – тоест доказателно, образно и символично. Разсъждавайки отчетливо и ясно, тя изгражда науката. В образите разкрива сетивните подобия на висшето, а със символите привлича пречистващата власт на боговете. Свещените книги на Платон³⁶, а най-вече „Парменид“ и „Тимей“³⁷, като единно и всесъвършено живо същество събират цялата етика, физика и теология. В тях е началото, средата и края, обхванали знанието, както споява космоса живителната енергия на Демиурга. Според Прокъл в боговдъхновеното учение няма излишна дума, персонаж или образ³⁸. Окриляйки с възторг, то събужда душите и повежда към спотаената истина. Както философът пише за учителя Сириан, той сякаш наистина участва заедно с Платон в празненствата на Вакх, става нашия вожд в изучението на теорията и същинският хиерофант на божествените слова. Философията от този род ни замества богослужение, камо ли изваяния и храмове. Тя е спасението днес и в бъднините³⁹. Та нали в тези въпроси сме получили наставления от самите богове - и как бихме могли да примислим нещо сами, пояснява Дамаский. Още повече, че човешките догадки са винаги нелепи и не напускат въобразеното⁴⁰. Затова се доверяваме на преданията, чути от боговете и божествени мъже⁴¹.

Рожбите на свещения ентузиазъм се слягат в схоластичните суми и теургичните техники, но откъсват от

света и божеството. Всевластието на Единото и числата, боговете-триъгълници и боговете-квадрати са илюзия. Ала теорията е извън подозрението. Смесвайки културата и битието, тя няма как да стигне до извода: гипотезите на Парменид описват и нея. Първите пет сочат копнежа, а последните четири – неговата историческа съдба.

Коментарът към „Парменид“ от Дамаский, последният от известните в античността, е най-подробен и пълен. Но закъснелия класик от атинската школа сполетяват предчувствия. За великия Прокъл последните хипотези са безсмислени, а за следовника са напълно допустима теория на абсурда. Неволно тя чертае бездната, в която изчезват устоите. Ето, шестата хипотеза на Дамаский (432-440)⁴² разглежда относителното отричане на Единото. Правейки изводи за него, тя лишава материалните тела от идеалната структура. Тези неща изникват и гинат, поддържайки несигурно единство на сетивния облик. Седмата хипотеза (441-447)⁴³ абсолютно отрича Единото, оставяйки голата възможност за сетивната материя. Фантазията, навлизайки в пустотата, вижда разсейването в небитието. В огледалото на симулакрума можем да си преставим толкова неща, колкото се съграждат в Единото: тук се отрича всяко едно от тях⁴⁴. Осмата му хипотеза (448-454)⁴⁵ покрай относителното отричане на едното оставя за сетивния свят изплъзващи качества, порой на привидяното. Дамаский ги сравнява с безсилни призраци, сполетяващи в съня (453)⁴⁶. Те се кичат с лъжливи имена, изпадайки в хиляди промени⁴⁷. А деветата му хипотеза (455-459)⁴⁸, абсолютно отричайки Единото, оставя ни с Нищото, изчезваща материя на небитието. Нейният фантом е изопачен дотам, че не може да се привиджа и да събужда мнения и фантазии.

Дамаский осмисля неща дискурсивно: „Излиза комай сме свидетели на все нови и нови противоречия и никъде не спираща потребност още да преминаваме към други и все по-противоречиви проблеми“⁴⁹. Изплъзващото познание е естествено за душата ни. Не енергията, а самата същност на душата е изменчивостта и свличане в долното⁵⁰.

Усетът за изчезване на битието, за изоставянето на идеалните опори има паралели в съвременето. В описанията на идеалния фантом не липсват и външни сходства. Но къде по-важна е другата прилика – безогледният скептицизъм, до който стига мисълта на залеза. И именно заради изчерпването на логически възможности.

„В резултат на такива, може да се каже, почти нихилистични пориви, руши се не само цялата логическа система, но и възможността изобщо да имаме каквото и да е логическо съждение. Остава някакво мощно, но безсмислено залитане неизвестно къде“⁵¹. Първоединото е зад-пределно, но е във всичко - не можеш да утвърждаваш нещо конкретно за неговото тъждество, или за разлика с всичко останало. Щом е над всичко, то надвишава и себе си, пък и не се нуждае от себе си, като няма нужда от нищо. Свърхнезнанието е върхът на философската мъдрост, а Божеството изглежда безплодно⁵². Скеписът се затваря за божествения свят, превъзнасяйки теургия и магия.

Съблазнителното преобличане превръща философията в иносказание за съвременето, но с остарели и съмнителни средства.

Еко казва за старческата болест на гностика: „Истината е нещо, с което сме живели от незапомнени времена, но сме я забравили. Ние сме забравили истината, но все някой трябва да я е съхранил за нас, някой, чиито думи ние вече не сме в състояние да разбираме“⁵³. Тя е забулена и лежи под повърхността на текста.

Истината за булото става истината за голото: световната панорама се превръща в езиков опит, който нищо не съобщава⁵⁴. Херметичният език завлича в кръгово търсене на една крайна и празна тайна.

Адо по този повод забелязва: „Античната херменевтика, особено неоплатоническата, заставя текстове да казват всичко, каквото пожелае... Между другото, за тази цел тя използва много ефикасен инструмент, алегория, която позволява да дава на текстовете значения, най-отдалечени от техния първоначален смисъл“⁵⁵.

А когато античните методи на мисленето се въвлечат в чужди вселени и оглеждат своя свят „отвън“, той получава неволна, но окончателна присъда.

Гностикът изпада в толкова безогледен песимизъм, че от злото, обсебило живота, прави изводи за необратимия провал на битието. Но самият погубва античните светогледи.

В съчиненията на гностиците падението се преразказва в християнски символи. Пременина в нова образност, тази пещера се рисува с безотчетна ирония и се вижда като симулакрум.

Както и днес, веруюто на гностика е присмех спрямо бога и ближния, солидарност с атеизма и милосърдието към себе си.

Ето, основната тема на спасителното и тайното знание е безнадеждното разминаване на сътвореното с Първообраза. Съграденото битие се принизява: още Нумений иронизира тъмния и недотам благ Демиург. С културологичната трезвост, дори безпощадно той описва този виновник на своя космос, запленил от материята поради страст към нея⁵⁶.

У Птолемей⁵⁷ квинтесенцията на творческата мъдрост – София – се оказва неспособна да познае Отца. Тя недвусмислено изпада в огорчение и страх, отчаяние и разкаяние⁵⁸. А в друг гностичен текст Триобразната Протеня разказва, че Прародителят на незнанието (или на сакралната традиция) сътворява човека по нейния образ и подобие. Слепият Демон не разбира, че с това идва неговата окончателна осъда.

Нали двойствената Протеня, или още Майката на Гласа винаги е с хората, които ѝ принадлежат, издига ги и дава сила. Тъй че самите гностически текстове ясно сочат моделния крах⁵⁹.

В това, как Ахамот ражда сина си Демиург, Джон Дилън справедливо вижда неволна сатира на Светая Светих на платонизма, защото мъдростта на традицията се изчерпва, а културата изчезва в небитие. Проф. Дилън пише: „Демиургът се опитва да имитира структурата на висшето Божество, но постоянно греши, понеже не разбира, какво върши. Такава пародия на „Тимей“ най-ярко се проявява в следния пасаж (Irenaeus, I, 17, 2), където по аналогия с „Тимей“ се разказва за това, как Демиургът безуспешно се

опитва да имитира Еон (Вечност), а в замяна получава време⁶⁰. С други думи творческият принцип се превръща в пародия. Вавилонската кула се руши: висината на Единото завлича в лабиринт без изход, а пътят без цел и посока завърта в кръга на илюзии. Античният дух обмисля любимите теми на залеза и води съмнителна игра с кича.

За херметизма идеологическият кич е стихията, а по-добре да кажем – съдбата му. Откровенията споделят за драма на залеза: тъмата жадува за яснота, а светлината се влюбва в тъмата. Светлината дарява образа, формата си, а мрачината изпълва с примитива. Огледалото издава: теологията и философията се влюбват и раждат кич. Изкушавам се да кажа: дори високият херметизъм – например, в „Поймандрес“, „Асклепий“, „Ключът“ или „Кратерът“ слиза до до мозаечна култура. Кръстникът на диалози, Трисмегистът, е като неговият съвременник. Той черпи от множество извори, утолявайки жажда за вяра с няколко религии наведнъж. Напуснал Аркадия, Хермес обитава измислен Египет, но краде от халдейската мъдрост, книгата на Битието и Йоановото евангелие. А пътят припомня питагорейски легенди, хранейки се с философията на Платон. Обгръщайки се с древността, той сякаш няма отечество⁶¹.

Светът на херметизма не се побира в единна представа. От негръцката двойственост на „Поймандрес“ и трактата С. Н. VI.⁶² той литва към пантеизма в „Асклепий“ и „Девата на Света“. Стръвта за всезнанието се родее с всеядност, повърхностност и претенциозност. А доколкото става дума за гръцките автори – дори при класиците, от Херодот до Диодор и Плутарх или Порфирий и Ямблих, сведенията за египетската религия са твърде несигурни. Изследователят на херметизма Луи Менар с право иронизира: разпитвайки земята на сфинксите, гърците „са получавали отговори във вид на гатанки или като ехо от собствени въпроси“⁶³.

Прозирната маса на текстовете се изпъстря със знаци за отбелязване – възелчета в плетене на „интертекста“.

Високият херметизъм черпи от всички традиции, без да навлиза сериозно. „Ето така херметизмът е усвоил недостатъците на всеки един еkleктичен религиозно-философски език, който действа повече като знак на културност, отколкото“⁶⁴ на градивната мисъл.

Ямблих, повлиян от херметизма, в книгата „За египетски мистерии“ научно описва изкуството на теурга: той подражава на божеството със символите, както творението начертава скритата истина с видими образи⁶⁵. Да не отхвърляме материя, прилягаща на боговете – тя хармонира с култа, храмове и статуи⁶⁶. А според Хермес, висшата прослава на човека е сътворяване на боговете. Както Бог по свое подобие създава вечни божества, и човекът твори изваяния, пълни с дух и живот⁶⁷. Евхемеровата рожба налага вярата. Но Хермес все пак уточнява: човекът не че твори, а примамва ангели и демони в светите образи с пародия на небесните блаженства: благовония и дарове, лека музика и възхвали. Благините заличат спомен за небето и задържат в идоли приласкани духове⁶⁸.

Така и с тайните слова: с тях се предава материя, родствена на онези, които даряват. Свещените имена и забулени знаци донасят озарението и дружбата на боговете⁶⁹. Важна е магията на жанра и ефекта на думите

– имената на пророците и универсалиите образуват Големите кодове.

Спасението е в правилно изречената тайна: сякаш ставаш безсмъртен и обхващаш „в ума си всичко – земното, небесното и онова, което е отвъд небето, ако то съществува“⁷⁰.

Гъркът Асклепий предупреждава: да опазим тайна от гърците - от езика им, способен за доказателства⁷¹. Всичко е произнасянето – енергията на изначалните думи, недостъпни за разсъжденията. Така мисли и Ямвлих: езикът на елините е негоден – той променя традиции и е отворен към смисъла⁷². На свещенослуженията приляга неизменността, а затова на боговете са любезни древните варварски думи. Основателят на неоплатоническата схоластика заличава граница между философа и теурга.

Презрението към философията е още по-силно в ниския херметизъм. С толкова по-голям хъс той зове горните сили, редейки молитви и формули⁷³.

Трисмегистът е пророк на застоя. Той е с властта, но съюзът с властта не е цял от смъртта на идеи.

Не обещава ли Апокалипсисът от „Асклепий“: старостта на света е неверието и хаосът, порухата на доброто⁷⁴. Ето откровението, което постига избраният: невъзможно е доброто да бъде в света⁷⁵. А свялото религиозно завръщане е завличане в старата тиня. Библията го нарича „Содом и Египет“.

Херметизмът погребва античната мисъл, без да налучка светлината на друга епоха. Както казва Луи Менар, той справедливо си присвоява името на Хермес, бога на преходи и обмени, на раждане и смъртта: „В историята на идеите, както и в естествената история, съществуват не линейните серии, а разминаващите се йерархични стълби, свързващите се с долните стъпала“⁷⁶.

Епопеята на разпада в херметичната литература откровено се разказва в образа на Човек, влюбил се в своето отражение във водите на долния свят и родил мимолетно подобие⁷⁷. Ала не изцяло загубено: щом смъкне вражеските дрехи на сетивността, в потайното открива сърцевината – „арех mentis“ - незамътненото ядро на духа. В него грейва образа на родителя, или Големия Нарцис.

Тук е последната тайна на гносиса.

Еко пише за комплекса на гностика: той „се възприема като частица от божеството, изпратен временно в изгнание вследствие на някакъв космичен заговор... Въпреки че е затворник в един болен свят, човекът се чувства одарен със свръхчовешка власт. Божеството може да поправи първоначалния разрыв само със съдействието на човека. Гностикът става *Übermensch*“⁷⁸, а неговата реставраторска мания – религия за господари⁷⁹.

Бележки

1. Възникналата в неоплатонизма магическа практика, издигаща към демоничен и божествен свят и свързана с визионерство.
2. In: Numénius. Fragments, fr. 17 (26 L.), Paris, Société d'édition „Les Belles Lettres“, 1973, p. 58. Сходна мисъл се изказва в 7 фр. на „Халдейските оракули“.

3. Ibid., fr. 1c (32 L.), p. 43. Джон Дилон споменава названието на изгубената творба на Нумений: „Eporos“, което, вероятно, сочи *epopteia* - мистичното виждане на посветените в тайните учения. Виж: Диллон, Джон. Средие платоника, Санкт-Петербург, Алетейя, 2002, с. 343.
4. Ibid. Мишел Тардьо посвещава на проблема интересна студия „La gnose valetiniennne et les oracles chaldaïques“, in: Rediscovery of Gnosticism. Vol. I, p. 194-237.
5. Порфирий оставя творбата „За философията от оракулите“, а Ямвлих – „За египетските мистерии“.
6. Марциан Капела издига хорега на музите до творца на всемира, почитан като Озирис, Митра, Атис и още безброй имена (Marcianus Capella. De nuptiis Philologiae et Mercurii, II, 190-193), in: Marcianus Capella, edidit James Willis, Leipzig, BSB V. G. Teubner verlagsgesellschaft, 1983, S. 52. Реторт прославя единодушието на философи и поети, заслужили небето, служейки на Аполон (Ibid., 211-215, S. 56). А Хиерокъл, коментирайки „Златните стихове“, вижда във философа свещеник, устремен отвъд света, далеч от неразумната материя. Виж: Гиерокл. Комментарий к пифагорейским Золотым стихам, введение и гл. I, 1. В: Пифагорейские золотые стихи, М., „Гнозис“, 1995, с. 37, 43.
7. Прокъл написва съчинение „Съгласието на Орфей, Питагор и Платон с Оракулите“, а Дамаский коментира „Халдейските оракули“. Увлеченията на тези автори се описват в студията на Едуард Де Плас. Виж: Edouard Des Places. Les Oracles chaldaïques, ANRW II 36: 4 (1984), p. 2299-2335.
8. Плотин. Енеади, 1 [53], 9 (49). С., Издателство Изток-Запад, 2005, с. 21.
9. Már-Jónsson, Einar. Le miroir. Naissance d'un genre littéraire, Paris, Les Belles Lettres, 1995, p. 90.
10. Du philosophe Porphyre à Marcella, 13, 6-23. In: Porphyre. Vie de Pythagore. Lettre à Marcella. Paris, Société d'édition „Les Belles Lettres“, 1982, p. 113. Виж изложението и обстояният коментар у А. Ф. Лосев, в: История античной эстетики, т. 7, кн. 1, М., Искусство, 1988, с. 113-114.
11. Плотин. Енеади, кн. I 6 [1]. 6. (29), С., Издателство Изток-Запад, 2005, с. 68.
12. Плотин. Енеади, кн. V 8 [31]. 8. (54), С., Издателство Изток-Запад, 2005, с. 579.
13. Плотин. Енеади, II 9 [33]. 14 (128), с. 188.
14. Пак там, II 9 [33]. 6. (48), с. 175.
15. Пак там, кн. I 8[51]. 3 (13-16), с. 79. Това най-вече се отнася до тачените образци, например до Мария от Магдала и девственикът Йоан в техните гностически роли: най-влюбената в тайното знание и най-чистият следовник, които според апокрифните думи на Христа „ще бъдат над всички мои ученици“. Виж: Пистис-София, 96, в книга „Премудростъ Исуса Христа. Апокрифически беседи Исуса Христа с учениками, Санкт-Петербург, Алетейя, 2004, с. 112.
16. Той „се опитал да стигне носещото се по водата прекрасно изображение, ала паднал в потока и потънал в него“. Пак там, кн. I 6[1]. 8 (38), с. 70-71.
17. Пак там, V 8 [31]. 11. (75), с. 582.
18. Пак там, I 8 [51]. 4 (26), с. 81.
19. Плотин. Енеади II 4 [12]. 5 (13), С., Изток-Запад, 2005, с. 134.
20. Пак там, III 6 [26]. 19 (141), с. 293.
21. Тахо-Годи, А. А. Эстетические тенедеции в комментариях Прокла к Платоновскому „Тимею“, в: А. А. Тахо-Годи, А. Ф. Лосев. Греческая культура в мифах, символах и терминах, Санкт-Петербург, Издательство „Алетейя“, 1999, с. 632.
22. Jamblique. Les mystères d'Égypte, II 3, 72, 1-10, Paris, Les Belles Lettres, 1989, p. 80-81.
23. Ibid., III 28, 170, 12-17, p. 140.
24. Ibid., II 9, 89, 10-13, p. 91.
25. Ibid., 10 94, 1-5, p. 94.
26. Еманацията тук означава разсейване и изопачаване на горния свят в небитието.
27. Ibid., III 29, 171, 15-18, p. 141.
28. Ibid., IV 7, 190, 13-16, p. 152.

29. Ibid., VI 6, 247, 6-11, p. 187.
30. Ibid.
31. Ibid., III 28, 168, 10-15, p. 139.
32. Jamblique. *Les mystères d'Égypte*, III 29, 173, 2-6, Paris, Les Belles Lettres, 1989, p. 142.
33. Аз не говоря за човека Исус – великия ентузиаст и визионер, отдаден на божествения свят.
34. Jamblique. *Les mystères d'Égypte*, III 31, 177, 15-19, Paris, Les Belles Lettres, 1989, p. 145.
35. Ямвлих. О Пифагоровой жизни, XXIII (103), М., Алетейя, 2002, с. 72.
36. В канон влизат следните дванадесет диалога: „Алкивиад“, „Горгий“, „Федон“, „Кратил“, „Теетет“, „Софист“, „Политик“, „Федър“, „Пирът“, „Филеб“, „Тимей“ и „Парменид“.
37. По думите на Ямвлих, тези два диалога съдържат цялото учение на Платон, понеже цялата наука за надкосмическите и космическите същности в тях се излага най-пълно. Виж: Прокл Диадок. *Комментарий к „Тимею“*, книга I, Введение, 12, 25-13, 30. М., Издателство „Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина“, 2012, с. 45-46.
38. Например, в Прокловия Коментар към „Тимей“, изобразявайки божествените сили, Тимей поражда хората, Сократ ги възпитава, Критий кара да действат, а Хермократ – да говорят. Последният велик неоплатоник тълкува началото на „Тимей“ в съответствие с предмета на диалога. Прокл Диадок. *Комментарий к „Тимею“*, книга I, част II, 200, 1-5. М., Издателство „Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина“, 2012, с. 259-260. Или пък „Парменид“ образно описва боговете: Парменид, Зенон и Сократ изобразяват цялото божествено устройство, а другите персонажи – по-низшите родове. Виж: Proclus. *Commentaire sur le Parménide de Platon*, livre I, 2e partie, 661, 30 – 662, 10. Paris, Les Belles Lettres, 2007, p. 59.
39. Ibid., 618, 1-20, p. 2-3.
40. Damascius. *Commentaire du Parménide de Platon*, t. III, (265) 1-15. Paris, Les Belles Lettres, 2002, p. 3.
41. Ibid., 15-17.
42. Отговаря на „Парменид“, 160b5-163b6.
43. Отговаря на „Парменид“, 163b7-164b4.
44. Тъй като нямах достъп до следващите томове на „Les Belles Lettres“, цитирам по руско издание: Дамаский. *Комментарий к „Пармениду“* Платона, 447, 1-5. Санкт-Петербург, Издателский дом „Мирь“, 2008, с. 535.
45. Тя отговаря на „Парменид“, 164b5-165e1.
46. Дамаский. *Комментарий к „Пармениду“* Платона, 543, 10. Санкт-Петербург, Издателский дом „Мирь“, 2008, с. 540.
47. Пак там, 453, 15, с. 540.
48. Тя отговаря на „Парменид“, 165e2-165c5.
49. Лосев, А. Ф. *История античной эстетики. Последние века*, кн. II, М., Искусство, 1988, с. 362.
50. Damascius. *Commentaire du Parménide de Platon*, t. IV, 399, 20 – 400, 19. Paris, Les Belles Lettres, 2003, p. 6-12.
51. Лосев, А. Ф. *История античной эстетики. Последние века*, кн. II, М., Искусство, 1988, с. 365.
52. Damascius. *Traité des premiers principes*, volume I “De l'ineffable et de l'un”, I 2, 25 – I, 18, 15. Paris, Société d'édition “Les Belles Lettres”, 1986, p. 2-25.
53. Еко, Умберто. *Интерпретация и свръхинтерпретация*, С., Наука и изкуство, 1997, с. 31.
54. Италианският семиотик търси следи на античния херметизъм в европейската история, но подчертава и друго: гностичната нагласа говори за краха на културните модели въобще. В частност той споделя: “И в много постмодерни концепции за критиката лесно можем да открием идеята за непрекъснатото изместване на значението. Идеята, изразена от Пол Валери, според когото il n'y a pas de vrai sens d'un texte (не съществува истинският смисъл на текста – А.Р.), е херметична идея. Пак там, с. 35.
55. Пьер Адо. *Философия как способ живот. Беседи с Жанни Карлье и Арнолдом И. Дэвидсоном*, М.: СПб., Издателство „Степной ветер“, ИД „Коло“, 2005, с. 117.
56. Материята разкъсва Демиурга, както титаните младенеца Дионис. In: Numénius. *Fragments*, fr. 11 (17 L), Paris, Société d'édition “Les Belles Lettres”, 1973, p. 53.
57. Става дума за ученик на гностика Валентин.
58. Sancti Irenaei episcopi Lugdunensis et martyris *Detectionis et eversiois falso cognominatae agnitionis seu Contra haereses libri quinque*, liber I, 10, 4 (1) A– 11, 4 (3) A, PG, t. 7, 1857, p. 459-462.
59. Троеобразна Протенноя, 40-41, в книга: *Премудростъ Исуса Христа. Апокрифически беседи Исуса Христа с ученици*, Санкт-Петербург, Алетейя, 2004, с. 383-384.
60. Джон Диллон. *Средни платонисти*, Санкт-Петербург, Алетейя, 2002, с. 373.
61. Обръщам вниманието на читателя към чудесния „Послеслов“ към Херметически корпус, написан от Георги Гочев, Виж: Херметически корпус, Издателство „Проектория“, 2012, с. 174.
62. „За това, че доброто е само в Бога и никъде другаде“.
63. Менар, Луи. *Опыт о происхождении герметических книг*, I, в: *Гермес Трисмегист и герметическая традиция Востока и Запада*, Киев, „Ирис“, Москва, „Алетейя“, 1998, с. 380.
64. Гочев, Георги. *Послеслов. Херметически корпус*, Издателство „Проектория“, 2012, с. 177.
65. Jamblique. *Les mystères d'Égypte*, VII 1, 250, 1-8, Paris, Les Belles Lettres, 1989, p. 188-189.
66. Ibid., V 23, 234, 1-4, p. 179.
67. Асклепий, или [Священная книга Гермеса Триждывеличайшего, обращенная к Асклепию], VIII. *Человек – творец земных богов*, 236), в: *Гермес Трисмегист и герметическая традиция Востока и Запада*, Киев, „Ирис“, Москва, „Алетейя“, 1998, с. 114.
68. Пак там, XIII. *Человек – творец богов*, 37), с. 128. Колкото до погледа от страни, Ориген язвително коментира, намесвайки нечисти ритуали и чародейства: Нумений представял статуя на Серапис за живия бог. Нали той без друго е навсякъде, присъствайки според природата. In: Numénius. *Fragments*, fr. 53 (33 L), Paris, Société d'édition “Les Belles Lettres”, 1973, p. 99.
69. Jamblique. *Les mystères d'Égypte*, I 12, 40, 16 – 42, 17. Paris, Les Belles Lettres, 1989, p. 63.
70. С. Н. IV. *Кратер или Монада на Хермес към Тат*, б. Пак там, с. 47.
71. С. Н. XVI, 2. *Определенията на Асклепий към Амон*, 2. Херметически корпус, Издателство „Проектория“, 2012, с. 153.
72. Пак там, VII, 5, 258-259, с. 168-169.
73. И не без успех: в „Корпуса“ намираме рецепта за безсмъртие; текст, полезен във всяко едно отношение, избавящ дори от смъртта; и мехлеми за сполука и богатство. Но да не спираме на крайностите на ниския херметизъм, стигащи до бит и карикатура.
74. Асклепий, или [Священная книга Гермеса Триждывеличайшего, обращенная к Асклепию], IX. *Апокалипсис*, 26a), в: *Гермес Трисмегист и герметическая традиция Востока и Запада*, Киев, „Ирис“, Москва, „Алетейя“, 1998, с. 116.
75. С. Н. VI. *За това, че доброто е само в Бога и никъде другаде*, 4. Пак там, с. 60.
76. Менар, Луи. *Опыт о происхождении герметических книг*, III, пак там, с. 427.
77. С. Н. I. *Поймандрес на Хермес Трисмегист*, 14. Пак там, с. 18-19.
78. Свръхчовек.
79. Еко, Умберто. *Интерпретация и свръхинтерпретация*, С., Наука и изкуство, 1997, с. 96.

Статията е препоръчана за публикуване от кат. „Философски и социални науки“.

БЪЛГАРСКАТА МИННА ИНДУСТРИЯ ПРЕЗ 2014 Г. – ПЕРСПЕКТИВИ, ОЧАКВАНИЯ И ПРОГНОЗИ

Веселин Митев

Минно-геоложки университет „Св. Иван Рилски“, 1700 София, E-mail: ves_mitev@abv.bg.

РЕЗЮМЕ: В доклада е представено изменението на реалните брутни вътрешни продукти, реализирани от световната, американската, европейската, китайската и българската икономики за периода 2007 ÷ 2014 г. и прогноза за 2015 и 2016 г. Направена е кратка характеристика на външната и вътрешната икономическа среда на България през 2014 г.

Анализирано е изменението на обемите на промишленото производство и на цените на производител за сектор „Промисленост“, за подотрасъл „Добивна промишленост“, за добив на въглища, за добив на метални руди и за добив на неметални материали и суровини за периода 2008 ÷ 2014 г. В резултат на това са очертани условията и перспективите пред минните предприятия за добив и преработка на въглища, метални руди, неметални материали и суровини.

BULGARIAN MINING INDUSTRY IN 2014 - PERSPECTIVES, EXPECTATIONS AND PROGNOSIS

Veselin Mitev

University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski", 1700 Sofia, E-mail: ves_mitev@abv.bg.

ABSTRACT: The paper presents real GDP realized by world, American, European, Chinese and Bulgarian economies for 2007 ÷ 2014 and prognosis for 2015 and 2016.

A short characteristic of the external and internal business environment in Bulgaria in 2014 is done.

The fluctuations of industrial production volumes and production prices in mining extraction industry are analyzed for 2008 ÷ 2014. Finally, the conditions and perspectives of mining companies for production and processing of coal, metal ores and nonmetal raw materials are outlined.

Въведение

В настоящия момент по данни на Националния статистически институт (НСИ) голяма част от българските минни предприятия работят успешно и рентабилно. В добивната индустрия активна стопанска дейност развиват 386 дружества и организации от областта на проучването, добива и преработка на подземни богатства и свързаните с това дейности и услуги. В отрасъла работят пряко около 24635 души, които осигуряват малко над 5% от брутният вътрешен продукт (БВП) на страната. Други 120000 работни места съществуват заради обслужването на компаниите в отрасъла.

През последните години световната, европейската и голяма част от националните икономически системи продължават да се възстановяват от една от най-дълбоките рецесии в съвременната икономическа история, а именно финансовата и икономическата криза от 2008 ÷ 2009 г. Икономическата и финансова криза оказва съществено въздействие върху дейността на всички минни предприятия като най-тежка беше ситуацията в началото на кризата, когато потреблението и производството на минна продукция от различните видове подземни богатства се сви с между от 35% до 70%.

През последните шест години увеличеното световно производство и потребление на метални и енергийни суровини се оказа благоприятен фактор първоначално за развитие на добивът и преработката на енергийни, метални и част от индустриалните суровини. За съжаление рязкото свиване на потреблението на строителни материали и част от индустриалните минерали през 2009 и 2010 г. все още ограничава добива и последващата им преработка. Нарастването на физическия обем на строителството, измерен с изменението на индексът на физическия обем на строителство през 2014 г. е с 5,04% спрямо 2013 г. Това обуславя слабото нарастване на добива и преработката на строителни и скално-облицовъчни материали през 2014 г.

Целта на настоящия доклад е на осовата на анализ на набраната по статистически път стопанска и пазарна информация да бъдат очертани настоящото състояние и перспективите за развитие на българските минни предприятия в условия на увеличено вътрешно потребление на метални руди и концентрати, вследствие на външно търсене на крайни метали, основно за европейските и световните пазари, нараснало вътрешно потребление на въглища и свито, но в перспектива слабо нарастващо вътрешно потребление на строителни, скално-облицовъчни материали и индустриални минерали.

Икономическа активност

Икономическата активност през по-голямата част от 2014 г. остана на относително ниско равнище. Основната причина за влошаването на показателите, отчитащи икономическата активност, а именно реалните брутни вътрешни продукти, е вследствие от продължаващите страхове за финансовото здраве на голяма част от високоразвитите страни от Европейския съюз (ЕС). Последиците от глобалната финансова и икономическа криза от 2009 г. и по-конкретно неустойчиво високите бюджетни дефицити и растящата задлъжнялост на публичния сектор, не само че не можах да бъдат преодолен в редица страни, но се забелязва тенденция към влошаване, изразяваща се в нарастващата доходност по новоемитираните ценни книжа в страните от ЕС.

На фигура 1 е представена динамиката на изменение на реалния БВП на световната, американската, европейската, китайската и българската икономически системи за периода 2007 ÷ 2014 г. и прогноза за развитието на показателя за 2015 и 2016 г. Фигурата е построена по данни от годишните доклади на Международния валутен фонд за периода 2009 ÷ 2013 г. (World Economic Outlook, April 2009, April 2010, April 2011, April 2012, January 2013, April 2014, January 2015 и April 2015) и по данни на Евростат за същия период (Real GDP growth rate – volume, May 2015).

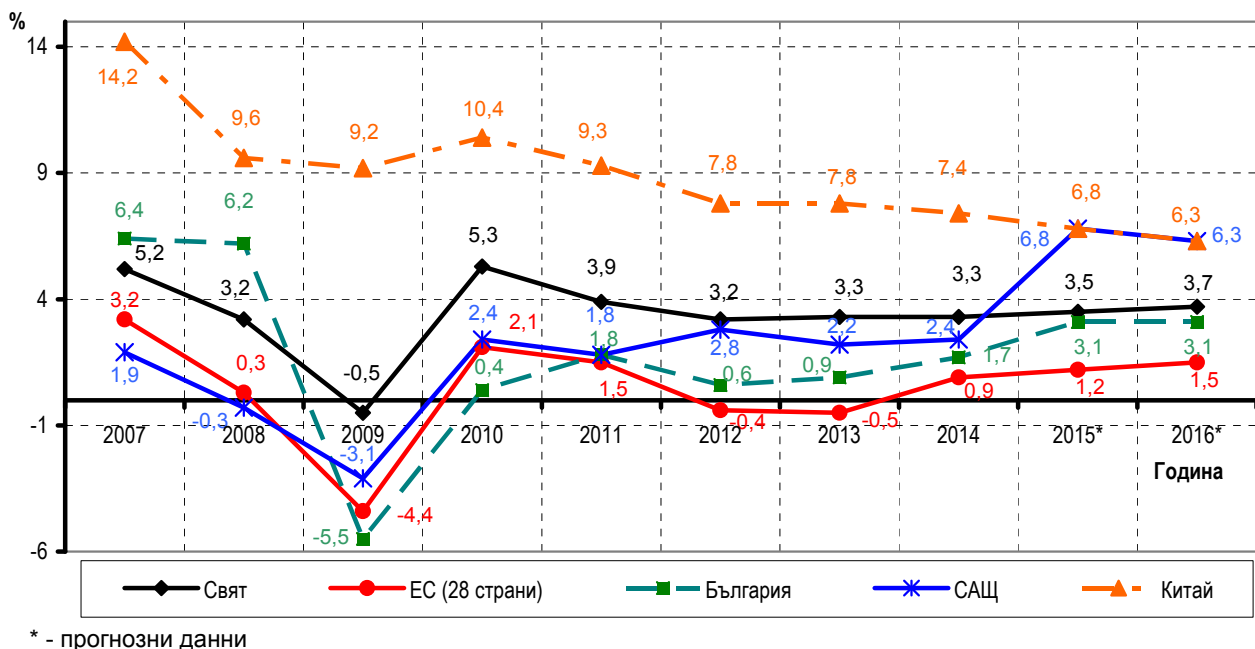
От данните на фиг. 1 е видно, че растежът на икономическата активност в България е по-слаб от растежа на икономическата активност в света, в Китай и в САЩ, но е в близки граници, а дори и значително изпреварва този на ЕС. Разбира се прогнозите за развитието на реалните БВП, представени на фиг. 1 на различните световни, европейски и национални финансови институции не са

еднозначни и се характеризират с ниска устойчивост, но могат да покажат очакванията на финансовите експерти за бъдещото развитие на отделните икономически системи. Те в последствие подлежат и на многократно ревизиране през отделните периоди.

Растежът на реалния БВП на България за 2014 г. е 1,7%. Европейската комисия (ЕК) и Международният валутен фонд (МВФ) прогнозира, че той през 2015 г. ще достигне 3,1%, а през 2016 г. ще се запази отново на 3,1%. За 2015 г. ЕК прогнозира нарастването на БВП за целия Европейски съюз да е 1,2%, докато числото за еврозоната е по-малко – около 0,9%. Очаква се през 2016 г. икономиките да продължат да нарастват, съответно с до 1,5% и с до 1,2%. От ЕК съобщиха, че очакват възстановяването на икономиката в ЕС ще продължи, след като успя да излезе от рецесията през 2014 г. Според Еврокомисията слабото нарастване на търсенето на вътрешния пазар ще се превърне в основния двигател на умерения икономически растеж до края на 2016 г.

Външна и вътрешна икономическа среда на България през 2014 г.

За поредна година икономическата среда на България през 2014 г. се характеризираше с висока несигурност, слаба икономическа активност, политическа нестабилност и фалит на една от шестте най-големи банки през първото полугодие. Вероятно най-много за това допринесе и икономическата несигурност и продължаващите финансовите затруднения на Гърция, Испания, Португалия, Италия, Кипър, Словения и Унгария, а също и слабия икономически растеж като цяло в Европа.

Фиг. 1. Динамика на изменение на реалния БВП на световната, американската, европейската и българската икономически системи за периода 2007 ÷ 2014 г. и прогноза за 2015 и 2016 г.

През 2014 г. икономическият растеж в целия свят продължи да се забавя. На фона на несигурността и увеличаващото се напрежение на финансовите пазари очакванията на бизнеса и на потребителите продължават да са умерено песимистични. В краткосрочен период неблагоприятно въздействие оказват значителните структурни неуредици, особено в развитите европейски страни и забавения растеж на китайската икономика, в резултат на което се очаква да се забави възстановяването на световната икономика дори и в средносрочен период.

Неуверените и често непоследователни политики и действия на институциите в ЕС по справяне със задълбочаващата се дългова криза основно в Гърция, но и по цялата южна дъга на Европа. Допълнително напрежение оказват избухналият политически и военен конфликт в Украйна и вътрешните неуредици в Македония. Тези фактори засилват чувството за несигурност, поради което голяма част от инвеститорите са изключително предпазливи и се въздържат от стартирането на нови проекти в очакване на по-благоприятни периоди, но не и в краткосрочна перспектива.

Икономическата активност на света през по-голямата част от 2014 г. се запази на относително добро равнище. Влияние за това оказва стабилизирането на цените на основните стоки, в т.ч. и енергоносителите, продължаващият висок, макар и свиващ се растеж на китайската икономика, която е най-големия потребител на ресурси и износител на крайни продукти. Глобалният икономически растеж продължава да се забавя от 3,9% през 2011 г., на 3,2% през 2012 г., до 3,3% през 2013 и 2014 г. Най-голям принос за това забавяне имат голяма част от страните членки на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР), в т.ч. и държавите от Евроразона, включващи основните търговски партньори на България като Германия, Италия, Гърция, Кипър, Франция и др.

На национално ниво не се наблюдават съществени промени в икономическата политика на България, която продължава да бъде по-скоро пасивна към случващото се в Европа и в света. В крайна сметка финансовата 2014 г. може да се определи като година на слаб икономически ръст от 1,7% на реалния БВП и затегната фискална политика. В тези условия оцеляването и съхраняването на активите остана основна задача на преобладаващата част от частните и държавни фирми, а също и на домакинствата. Вътрешното потребление в страната се запазва ниско, поради намаляващата покупателна способност на населението, което доведе и до дефлация от 1,4% през 2014 г.

Средната работна заплата в страната отчита слаб, умерен и постоянен ръст, но на фона на високата безработица от средно 11,4% през 2014 г., не доведе до нарастване на доходите на домакинствата и стимулиране на вътрешното потребление.

По данни на НСИ през 2014 г. износът на България намалява с 0,9% спрямо 2013 г. и е в размер на 43,2 млрд. лв. по цени FOB. Основен търговски партньор на България продължават да са страните от ЕС, които формират 60,4% от износа на страната. Вносът на България през 2014 г. се увеличава със 1,4% спрямо предходната година и е на стойност 50,5 млрд. лв. по цени CIF.

Външнотърговското салдо (износ FOB - внос CIF) на България за 2014 г. е отрицателно и е на стойност 8,0 млрд. лв., което е увеличение спрямо 2013 г. с 14,5%. Най-голям е стойностният обем на стоките, внесени от Русия, Германия, Италия, Румъния, Гърция, Турция, Испания, Унгария и Франция.

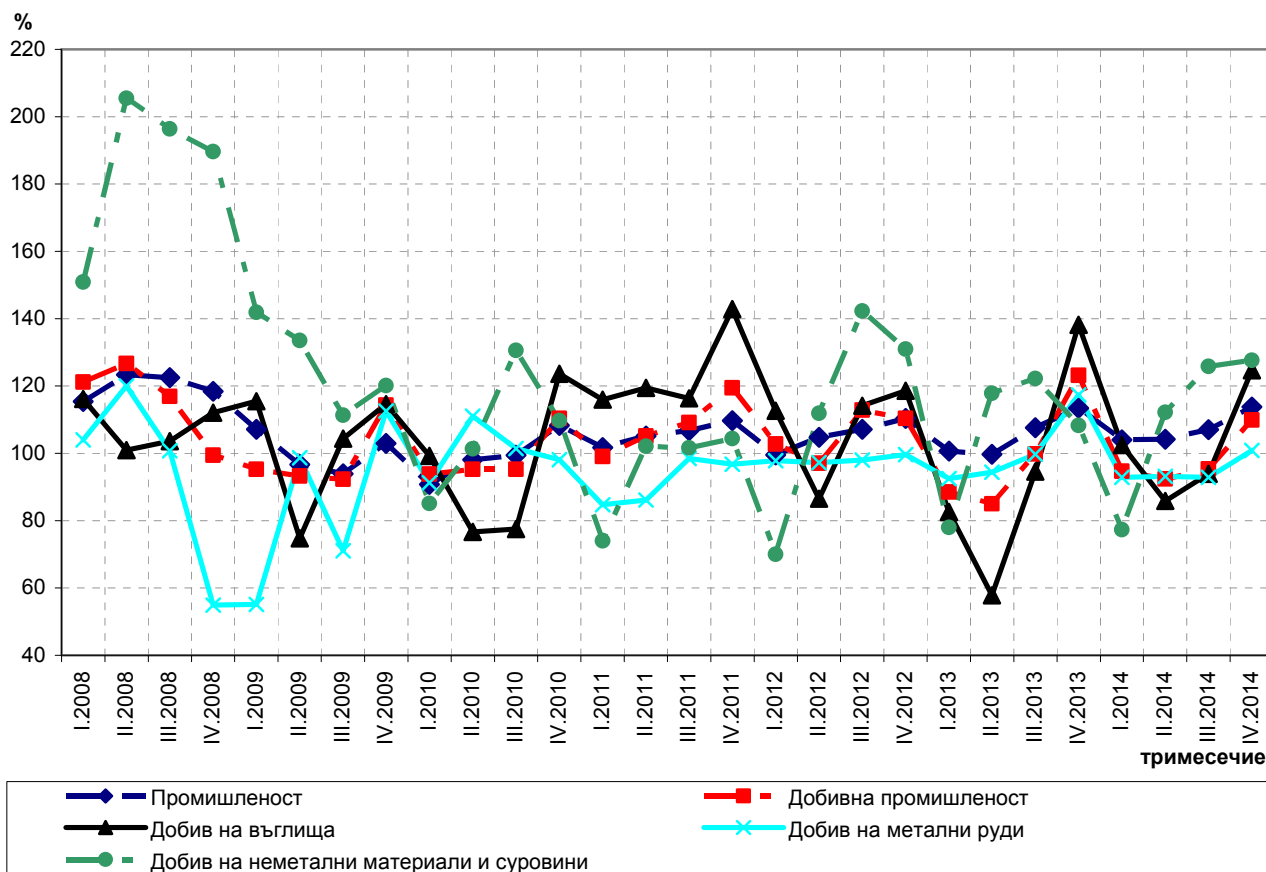
Индекси на промишленото производство на България

На фигура 2 са представени индексите на промишленото производство на България за периода първо тримесечие на 2008 г. ÷ четвърто тримесечие на 2014 г. за сектор „Промишленост“, подотрасъл „Добивна промишленост“, за добив на въглища, за добив на метални руди и за добив на неметални материали и суровини. Фигурата е построена по данни на НСИ (Индекси на промишленото производство, май 2015 г. като месечните данни са преизчислени на тримесечна основа).

От фиг. 2 се вижда, че от есента на 2009 г. промишленото производство на България отчита умерен и постоянен слаб ръст със силно проявена сезонност, особено през 2013 и 2014 г. Това твърдение е валидно и за подотрасъл „Добивна промишленост“.

Добивът на въглища от второто тримесечие на 2013 г. отчита най-висок спад за периода 2008 – 2014 г., но за третото и четвъртото тримесечие на 2013 г. достига стойности, аналогични на зимата на 2012 г. Това може да се обясни с увеличението на относителния дял на добиваната електроенергия от въглища, през зимния отоплителен период, през който ръстът е от около 80 процентни пункта. Продължава явната силно изразена тенденция на сезонност в производството и потреблението на електрическа енергия от въглища в България.

Добивът на метални руди след началото на финансовата и икономическа криза се възстанови най-бързо и от януари 2009 г. регистрира слаб умерен ръст със слабо изявена флукутация в следствие на високата динамика на стоковите борси. Но въпреки това обемите на производство се колебаят между 60 и 100% от тези преди кризата. През четвъртото тримесечие на 2013 г. добивът на метали достига стойности, отпреди финансовата и икономическата криза. Динамиката на обемите на производство и реализация на метални руди не е подчинена на определена сезонност, а е в следствие на нарастващото потребление и производство на металите в световен мащаб.

Фиг. 2. Тримесечни индекси на промишленото производство на България за периода първо тримесечие на 2008 г. + четвърто тримесечие на 2014 г. за сектор „Промисленост”, подотрасъл „Добивна промишленост”, за добив на въглища, за добив на метални руди и за добив на неметални материали и суровини (сезонно неизгладени, 2010 г. = 100%)

Най-тежка се запазва ситуацията при добива на индустриални минерали, строителни и скално-облицовъчни материали, където производството и потреблението има предимно регионален характер и е вследствие на високия спад в хоризонталното и най-вече във вертикалното строителство с настъпването на рецесията. Добивът на строителни и скално-облицовъчни материали отчете най-значителен спад. Изменението на индексите на промишленото производство на неметални материали и суровини също така очертава силно проявена сезонност в производството и потреблението им със спадове през зимните месеци и ръст през останалите периоди. През 2013 г. се отчита спад в производството и потреблението на неметални материали и суровини от 6,3% на годишна база, който се дължи на намаляване на строителната активност с 6,7% през 2013 г. и намаленото потребление на индустриални минерали.

Като цяло добивната промишленост през 2014 г. отчита слаб ръст спрямо предходната година, който е резултат на нарастването на добива на въглища и на неметални материали и суровини през годината. През третото и четвъртото тримесечие бързо се възстановява и в край на годината достига обеми, които са близки на тези от преди настъпването на кризата.

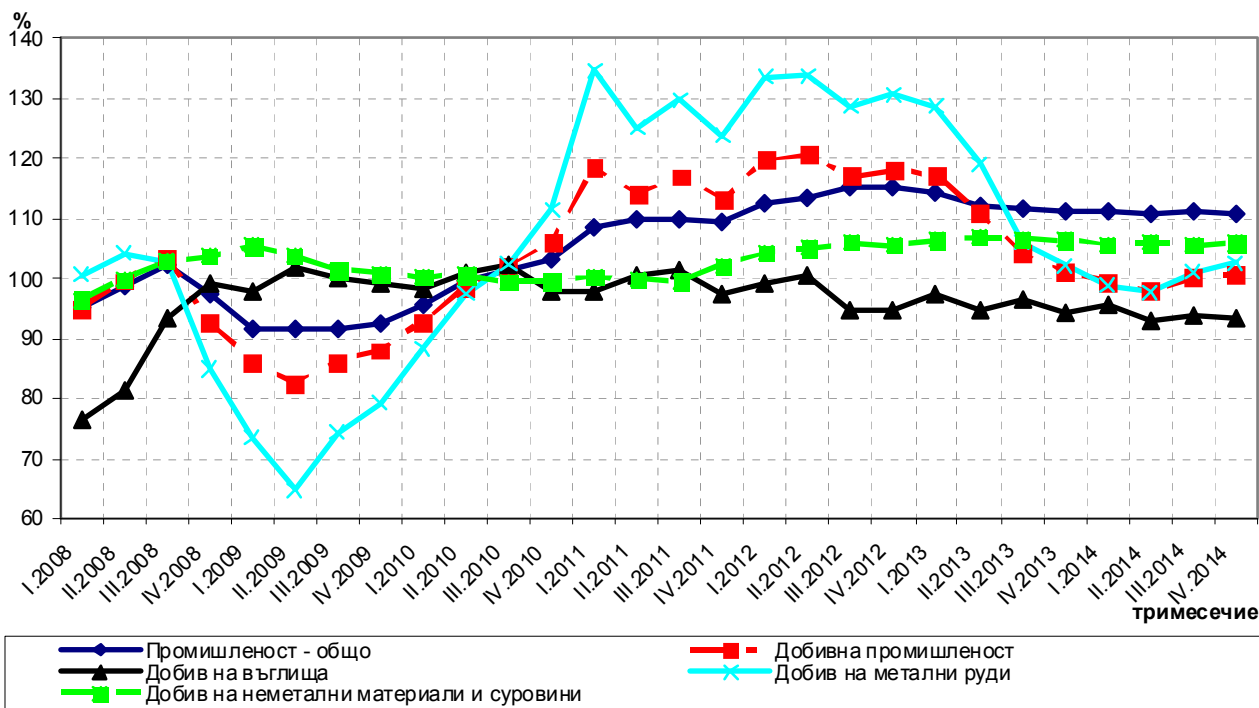
Като цяло промишленото производство на България реализира слаб, но постоянен ръст със слабо изразена

сезонност и все още не може да достигне нивата от преди настъпването на кризата.

Индекси на цени на производител в България

Индексите на цените на производител отразяват динамиката на пазара на природни ресурси и суровини или измененията в търсенето. Наличието на устойчив курс в изменението му в няколко поредни месеца може да се счита за ранен индикатор за посоката на движение на определен сектор или на цялата икономическа система. Като основен краткосрочен бизнес показател, той дава насока за тенденциите в развитието на потребителската инфлация (или дефлация).

На фигура 3 са представени индексите на цените на производител в България на вътрешния и на международния пазар за периода първо тримесечие на 2008 г. + четвърто тримесечие на 2014 г. за сектор „Промисленост” и подсекторите: „Добивна промишленост”; за добив на въглища; за добив на метални руди и за добив на неметални материали и суровини. Фигурата е построена по данни на НСИ (Общ индекс на цени на производител в промишлеността, май 2014 г. като месечните данни са преизчислени на тримесечна основа).

Фиг. 3. Тримесечни индекси на цени на производител в България на вътрешния и международния пазар за периода първо тримесечие на 2008 г. ÷ четвърто тримесечие на 2014 г. за сектор „Промисленост“, подотрасъл „Добивна промишленост“, за добив на въглища, за добив на метални руди и за добив на неметални материали и суровини (сезонно неизгладени 2010 г. = 100%)

От фиг. 3 се вижда, че цените на производител в промишлеността отчитат увеличение от 14,0% през анализирания период. През 2014 г. те отчитат слаб спад спрямо предходната година. За подсектор „Добивна промишленост“ през 2014 г. е отчетен слаб ръст с около 4%, който основно се дължи най-вече на слабия ръст на цените на металите на стоковите борси през годината.

Цените на производител при добива на метални руди през 2014 г. е отчетен слаб ръст от 3%. Тук цените се характеризират с относително по висока флукутация от тези при останалите видове подземни богатства.

Цените на производител при добива на въглища през 2014 г. бележат слаб спад от 6% спрямо предходната година, което се дължи на слабия спад на цените на енергоносителите през годината и все още свитото електропотребление. Върху цените на въглищата влияние оказва и високата степен на държавна регулация и дългосрочното договориране на доставките от топлоцентралите от Източномаришкия въглищен басейн.

При добива на неметални материали и суровини цените са запазили равнищата от преди икономическата криза, а дори и слабо са нараснали. През 2014 г. те се характеризират със слаб спад и много по-слабо изразена флукутация.

Заклучение

Изнесените данни от МВФ, Евростат и НСИ говорят ясно, че българската икономика през 2014 г. е отчела реален ръст от 1,7% и перспективите пред нея са за умерен растеж през 2015 и 2016 г. от 3,1% и за двете години.

Макар че икономиката се намира в дефлация, то безработицата в националното ни стопанство все още заема високи равнища (10,6%), от които възстановяването ще бъде труден и продължителен във времето процес.

Основните фактори за нестабилността на българската икономика все още са: ниските бюджетни приходи и ограничаването на бюджетните разходи; все още свитото потребление на домакинствата; слабият и несигурен ръст на износа; преобладаващият отлив на чужди инвестиции; високите цени на енергийните носители, суровините, металите и акцизите в период на свито вътрешно потребление; изключително слабият ръст на индустриалния сектор, туризма и земеделието; слабият ръст на строителството; намаляващата и ниска инвестиционна активност.

Високата динамика на стоковите пазари и продължаващата икономическа нестабилност обуславят все още високи нива на несигурност относно бъдещото развитие, поради което инвеститорите все още ограничават икономическата си активност.

Продължаващите високи равнища на безработица ограничават доходите на населението и утежняват социалните разходи на държавата, вследствие на което очакванията за нарастване на вътрешното потребление са все още песимистични.

Високата обвързаност на българската икономика със страните от централна и южна Европа предопределя висока степен на зависимост на националното ни стопанство от развитието на инвестиционната активност в тези райони на ЕС.

Перспективите пред българските минни предприятия от добива и преработката на метални полезни изкопаеми,

въпреки слабия ръст на производството и на цените на металите през 2014 г. се запазват благоприятни. Поради преобладаващия експортен характер на произвежданите крайни метали дългосрочните перспективи за обема на производството са силно обвързани с очакванията за развитието на европейските и световните пазари на основните метали.

Цените на металите макар, че се характеризират с висока динамика и ръст спрямо 2013 г., то те ще се запазят на такива високи равнища, които благоприятстват техния ефективен добив.

Бъдещият добивът на енергийни въглища е предопределен от делът им в енергийния микс, а също и от все още ограниченото вътрешно потребление и слабия сезонно проявен ръст на износа на електрическа енергия.

Въпреки че цените на енергийните въглища през 2014 г. отчитат слаб спад, то те се запазват на такива равнища, които благоприятстват техния ефективен добив по открит способ, докато при подземния въгледобив рентабилността е значително по-ниска, а дори и отрицателна.

Перспективите пред българските предприятия от добива и преработката на индустриални минерали, които отчитат слаб ръст през 2014 г., все още остават песимистични, поради ограниченото потребление на продукти за химическата и хранително-вкусовата промишленост в Европа.

В сектора на строителството през 2014 г. се наблюдава ръст на строителната активност с 5,0% и се очаква в близките години тя да продължи слабо да нараства. Потреблението на строителни и скалнооблицовъчни материали се запазва на равнища все още много далече от обемите през 2008 г., но в дългосрочен период се очаква плавно да се увеличи.

Бъдещото развитие на световната, европейската и българската икономики е немислимо без увеличаване на производството и потреблението на минерални суровини, което благоприятства развитието на добива и преработката на енергийни и метални полезни изкопаеми към момента. Добивът на индустриални минерали, строителни и скалнооблицовъчни материали ще продължи да нараства с ниски, но постоянни темпове.

Литература

- Индекси на промишленото производство. НСИ, май 2015. – <http://www.nsi.bg>.
- Митев, В., Д. Костова. Българската минна индустрия през 2012 г. – перспективи, очаквания и прогнози. Годишник на МГУ „Св. Ив. Рилски“, т. 55, св. IV, ИК „Св. Ив. Рилски“, С., 2012, с. 51-55.
- Митев, В., Л. Тодорова. Българската минна индустрия през 2013 г. – перспективи, очаквания и прогнози. Годишник на МГУ „Св. Ив. Рилски“, т. 57, св. IV, ИК „Св. Ив. Рилски“, С., 2014, с. 34-38.
- Общ индекс на цени на производител в промишлеността. НСИ, май 2015 – <http://www.nsi.bg>.
- Статистически годишник. НСИ, 2015.
- Търговия на България с ЕС през 2014 година. НСИ, Май 2015. – <http://www.nsi.bg>.
- Real GDP growth rate – volume – <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>.
- World Economic Outlook: Crisis and Recovery*. International Monetary Fund, April 2009, p. 2.
- World Economic Outlook: Growth Resuming, Dangers Remain*. International Monetary Fund, April 2012, p. 2.
- World Economic Outlook: Rebalancing Growth*. International Monetary Fund, April 2010, p. 2.
- World Economic Outlook: Tensions from the Two-Speed Recovery*. International Monetary Fund, April 2011, p. 2.
- World Economic Outlook Update: Gradual Upturn Global Growth During 2013*. International Monetary Fund, January 2013, p. 2.
- World Economic Outlook Update: Recovery Strengthens, Remains Uneven*, April 2014, p.2, p. 184.
- World Economic Outlook Update: Cross Currents, January 2015*, p.2.
- World Economic Outlook: Uneven Growth: Short- and Long-Term Factors*, April 2015, p.2.

Статията е препоръчана за публикуване от кат. „Икономика и управление“.

АНАЛИЗ НА СТРОИТЕЛНАТА АКТИВНОСТ В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ПЕРИОДА 2000 - 2014 Г. И ПРОГНОЗИ ЗА БЪДЕЩОТО РАЗВИТИЕ НА ПОКАЗАТЕЛЯ

Веселин Митев

Минно-геоложки университет „Св. Иван Рилски“, 1700 София, E-mail: www.ves_mitev@abv.bg.

РЕЗЮМЕ. В доклада е представено изменението на строителната активност по вид на строителството в България за периода 2000 ÷ 2014 г., извършен на основата на осредняване на месечните индекси на строителната продукция по данни от НСИ.

Представен е анализ на строителната активност в България по статистически райони и области и детайлно за София – град през периода 2002 ÷ 2013 г. Анализът е основан на изменението на приходите от дейността на строителните предприятия по статистически райони и области за анализирания период по данни от НСИ.

В краткосрочен период се очаква производството и потреблението на строителни и скалнооблицовъчни материали плавно да нарасне вследствие на очакванията за възстановяване на националното ни стопанство от икономическата криза и слаб ръст в строителната активност. Тази прогноза се характеризира все още с ниска степен на определеност.

ANALYSIS ON THE CONSTRUCTION ACTIVITY IN BULGARIA DURING THE PERIOD 2000 ÷ 2014 AND PROGNOSIS ON THE FUTURE DEVELOPMENT OF THE INDICATOR

Veselin Mitev

University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski", 1700 Sofia, E-mail: www.ves_mitev@abv.bg.

ABSTRACT. In the report it is presented the alteration of the construction activity by the type of construction in Bulgaria during the period 2000 ÷ 2014, made on the basis of averaging the monthly indexes of the construction production according to data from NSI.

Analysis has been presented for the construction activity in Bulgaria by statistical regions and areas in detail in Sofia – city during the period 2002 ÷ 2014. The analysis is based on the alteration of the income from operations of the construction enterprises by statistical regions and areas for the analyzed period according to data from NSI.

In a short-term period it is expected the production and consumption of construction and stone cladding materials to smoothly increase due to expectations of recovery of the national economy from the economic crisis and the weak growth in the construction activity. This prognosis is still characterized by low degree of distinctness.

Въведение

Изготвянето на анализ на производството и потреблението на строителни и скалнооблицовъчни материали е затруднено, поради факта че не съществува обществено достъпна информация за производството, вноса и износа на такива материали. Информацията за производството на строителни и скалнооблицовъчни материали по години е налична в Националните баланси на запасите и ресурсите на Р. България, а за вноса и износа им се набера по Номенклатурата на стоките по Митническата тарифа на Р. България. Цялата информация се събира и съхранява в Министерство на икономиката (МИ) и Министерство на енергетиката (МЕ), но за съжаление е само за служебно ползване, т.е. с ограничен достъп.

Строителната активност е важен индикатор за развитието на строителния сектор, който е основен потребител на строителни и скалнооблицовъчни материали за нуждите на хоризонталното и вертикалното строителство. Оттук може да се изведе и пряка зависимост между изменението на показателя строителна активност и

динамиката на производството и потреблението на строителни и скалнооблицовъчни материали.

Около 96% от общия обем на влаганите в строителството материали са именно строителните и скалнооблицовъчните материали.

Вносът и износа на различните видове строителни и скалнооблицовъчни материали през последните години заема несъществени обеми, което показва, че потреблението на строителни и скално облицовъчни материали приблизително съвпада с обема на техния добив и преработка в страната.

Националният статистически институт (НСИ) предоставя достатъчно детайлна информация за извършване на анализи на строителната активност, на основата на набраната информация за индексите на изменение на строителната продукция по вид на строителството и за динамиката на приходите от дейността на строителните предприятия по вид на строителството и по статистически райони и области. Тази информация е налична на сайта на НСИ.

Анализ на строителната активност в България по вид на строителството за периода 2000 ÷ 2014 г.

Анализът на строителната активност по вид на строителството в България за периода 2000 ÷ 2014 г. е извършен на основата на осредняване на индексите на строителната продукция от месечна база на годишна по

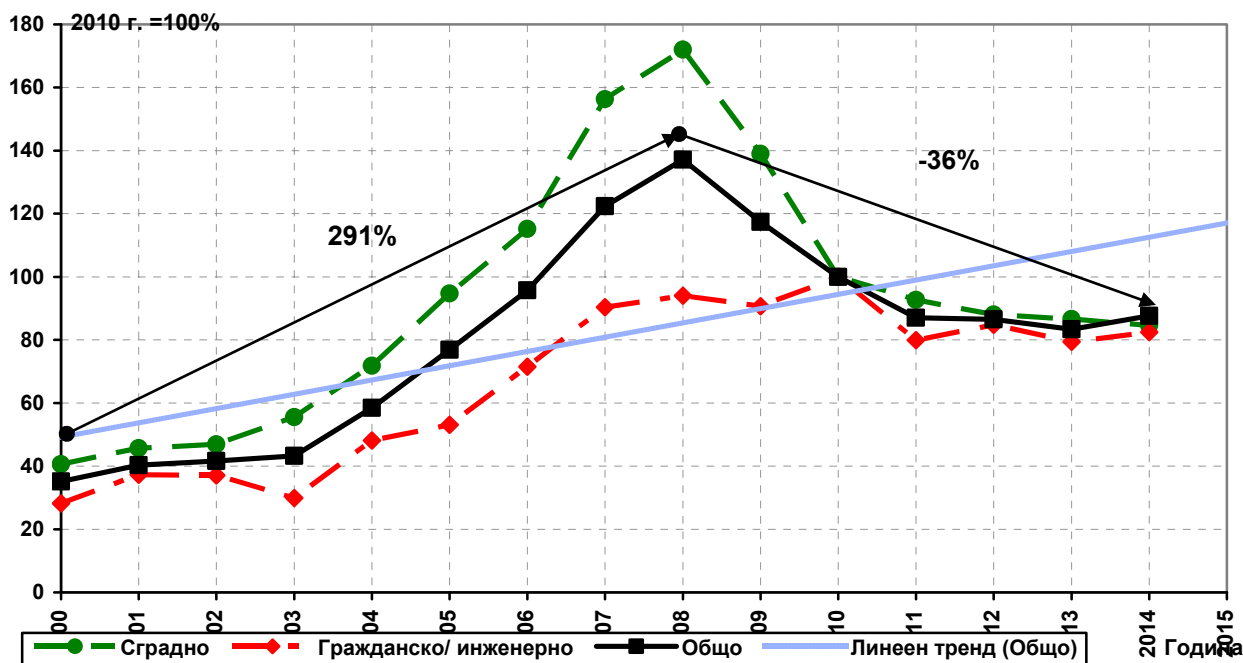
данни на НСИ, календарно изгладени данни, 2010 г. = 100%. Резултатите от осредняването на показателите от месечна база на годишна база са представени в табл. 1.

На фиг. 1 е представено изменението на индекса на строителната продукция през периода 2000 ÷ 2014 г. по данни от табл. 1.

Таблица 1.

Осреднени индекси на строителната продукция по вид строителство (Сезонно неизгладени данни, 2010 г. = 100%), %

Строителство \ Година	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Сградно	40,6	45,7	46,9	55,5	71,8	94,7	115,2	156,3	172	139	100	92,7	88	86,6	84,6
Гражданско/ инженерно	28,2	37,3	37,1	29,9	48,1	53,1	71,5	90,4	94	90,7	100	79,9	84,8	79,4	82,5
Общо	35,1	40,3	41,6	43,3	58,4	76,9	95,7	122,4	137,2	117,4	100	87	86,5	83,4	87,6

Фиг. 1. Индекс на строителната продукция през периода 2000 ÷ 2014 г. по вид на строителството (сезонно неизгладени данни, 2010 г. = 100%)

Ръстът на общата строителна продукция през периода 2000 ÷ 2008 г. е в размер на 290,88%, а в периода 2008 ÷ 2013 г. е реализиран спад от 36,15%. През 2014 г. е отчетен ръст на годишна база от 5,04%, спрямо предходната 2013 г. За същия период се отчита спад при сградното строителство от 2,31%, а при инженерното ръст от 3,90%. Въпреки това линейният тренд на строителната активност за периода 2000 ÷ 2014 г. се запазва растящ.

Анализ на строителната активност в България по статистически райони през периода 2002 ÷ 2013 г.

Анализът на строителната активност в България по статистически райони през периода 2000 ÷ 2013 г. е извършен на основата на изменението на приходите от дейността на строителните предприятия по статистически райони за периода 2002 ÷ 2013 г.

На табл. 2 е представена динамиката на изменение на приходите от дейността на строителните предприятия по статистически райони за периода 2002 ÷ 2013 г. по данни на НСИ в млн.лв.

На фиг. 2 е представена динамиката на приходите от дейността на строителните предприятия по статистически райони през периода 2002 ÷ 2013 г. в млн.лв. по данни от табл. № 2.

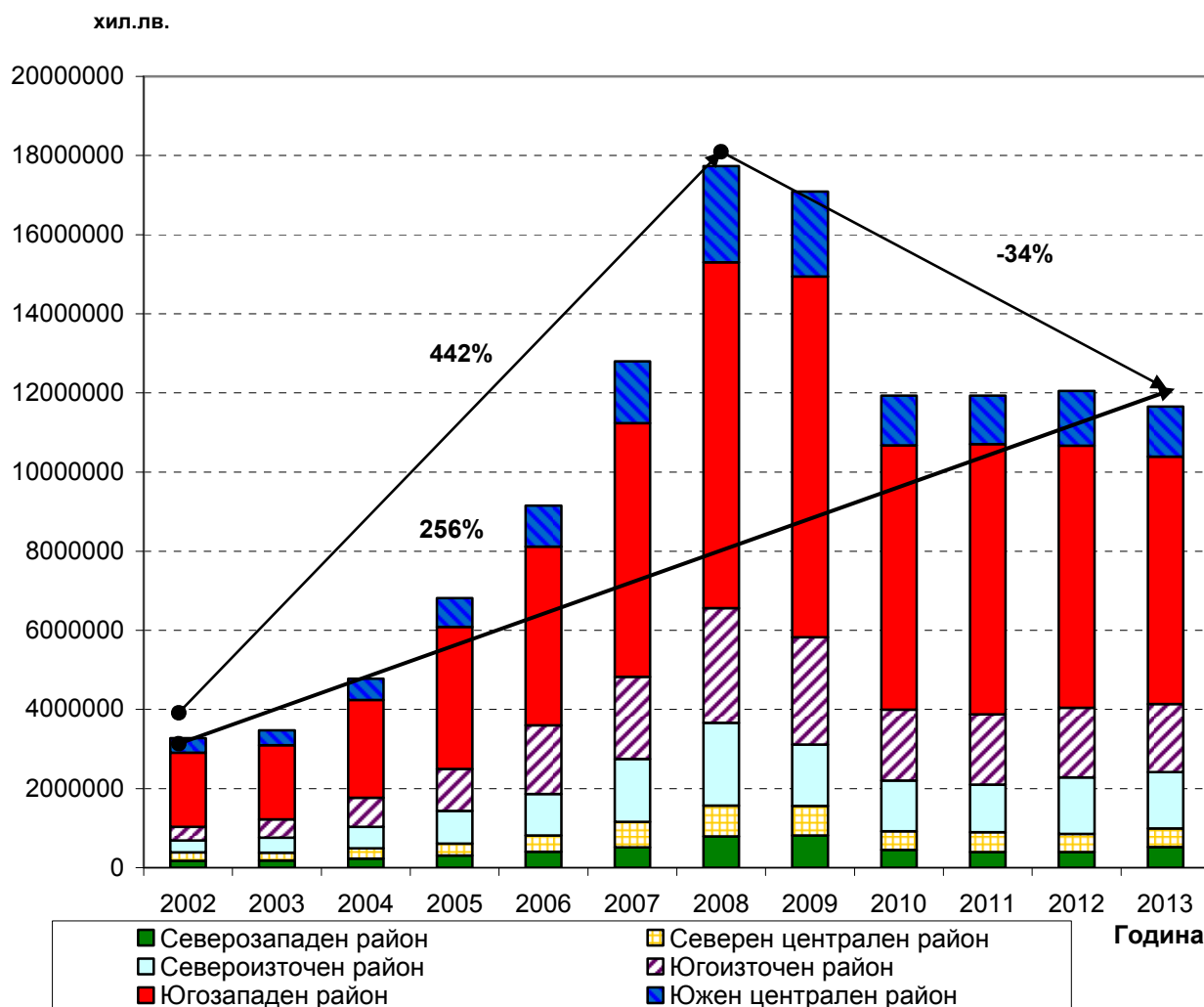
При съпоставяне на информацията от табл. 1 и табл. 2 се наблюдава следното: Въпреки че през 2013 г. индексът на физическия обем на строителството в страната намалява с 3,58%, то приходите от дейността на строителните предприятия намаляват с 3,25%. През 2014 спрямо 2013 г. индексът на физическия обем на строителството нараства с 5,04%.

От данните на табл. 2 и фиг. 2 се вижда, че строителните предприятия от Югозападния район, където попада и София-град, реализират най-висока строителна активност.

Таблица 2.

Приходи от дейността на строителните предприятия по статистически райони, млн.лв.

Район \ Година	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Северозападен район	175273	183982	227850	305175	400666	515947	791849	815085	446877	394414	394 700	518 424
Северен централен район	211686	191698	258383	299118	414683	642671	781683	746854	474029	502042	457 372	478 148
Североизточен район	298621	378518	544893	835160	1051660	1585555	2092927	1551329	1281151	1207719	1 433 690	1 418 382
Югоизточен район	350864	465824	737056	1053600	1733547	2080649	2895894	2711982	1792886	1769034	1 758 063	1 720 322
Югозападен район	1869902	1871622	2474157	3594064	4518833	6411645	8741855	9110899	6681011	6834752	6 620 195	6 252 424
Южен централен район	368754	386271	533091	729949	1031139	1563206	2433542	2148065	1257141	1223415	1 382 391	1 266 661
България	3275100	3477915	4775430	6817066	9150528	12799673	17737750	17084214	11933095	11931376	12 046 411	11 654 361

Фиг. 2. Динамика на приходите от дейността на строителните предприятия по статистически райони през периода 2002 ÷ 2013 г.

Анализ на строителната активност в България по статистически области през периода 2002 ÷ 2013 г.

Анализът на строителната активност в България по статистически области през периода 2002 ÷ 2013 г. е извършен на основа на изменението на приходите от дейността на строителните предприятия по статистически области през същия период.

На табл. 3 е представено изменението на приходите от дейността на строителните предприятия по статистически области, по класификацията на териториалните единици за статистически цели в Р. България, през периода 2002 ÷ 2013 година по данни на НСИ.

На фиг. 3 са представени приходите от дейността на строителните предприятия по статистически области през периода 2002 ÷ 2013 г. в хил.лв. по данни на НСИ.

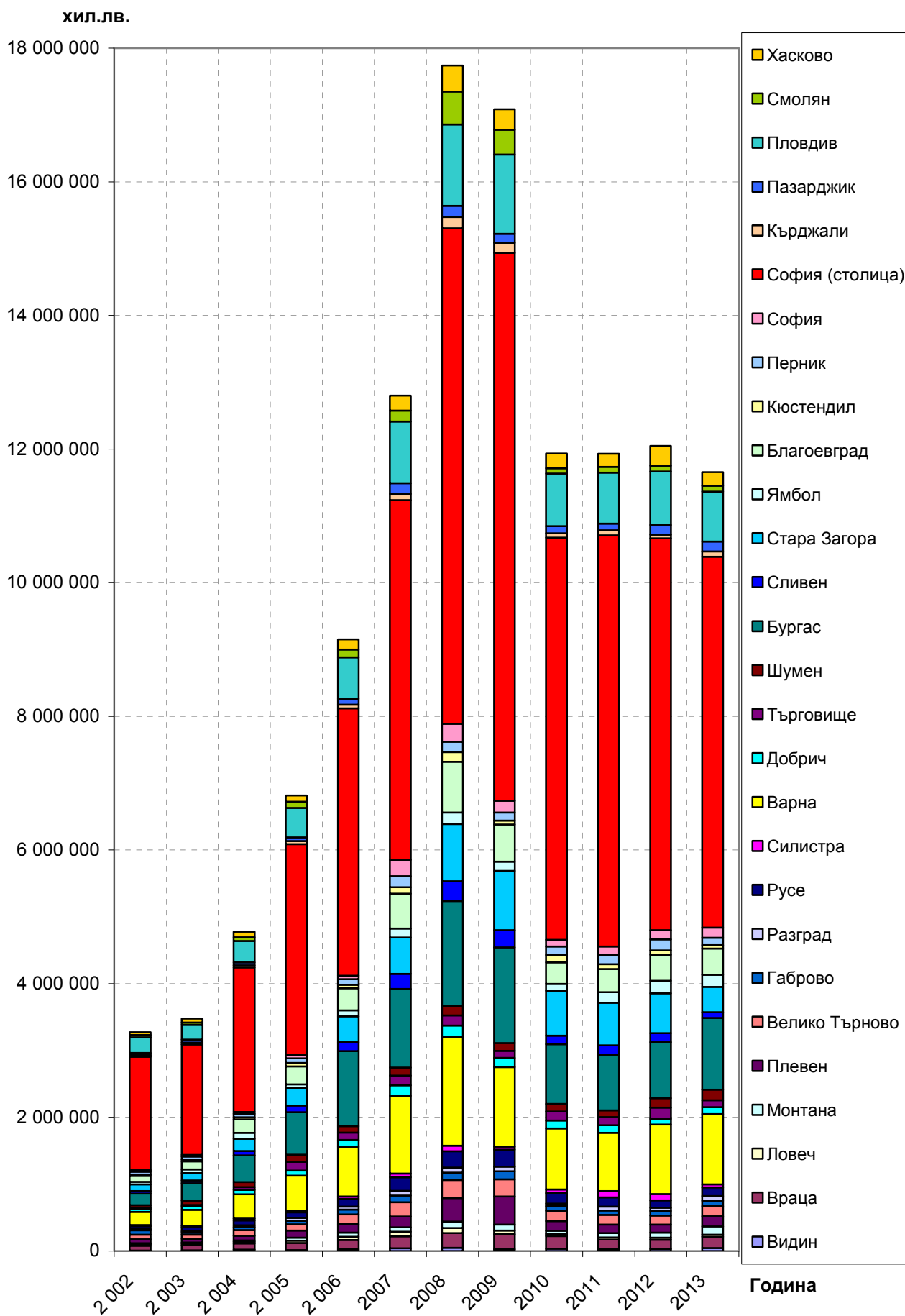
Таблица 3.

Приходи от дейността на строителните предприятия по статистически райони и области, хил.лв.

Статистически райони и области	Година											
	2 002	2 003	2 004	2 005	2 006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
България	3 275 100	3 477 915	4 775 430	6 817 066	9 150 528	12 799 673	17 737 750	17 084 214	11 933 095	11 931 376	12 046 411	11 654 361
Северна и Югоизточна България	1 036 444	1 220 022	1 768 182	2 493 053	3 600 556	4 824 822	6 562 353	5 825 250	3 994 943	3 873 209	4 043 825	4 135 276
Северозападен район	175 273	183 982	227 850	305 175	400 666	515 947	791 849	815 085	446 877	394 414	394 700	518 424
Видин	7 026	10 399	21 640	14 978	26 501	42 036	48 079	29 137	35 716	29 210	29 358	44 787
Враца	73 129	75 095	92 683	104 779	137 681	177 593	220 059	220 448	187 603	141 401	138 496	168 370
Ловеч	21 844	20 919	22 389	33 499	50 578	68 835	76 766	56 590	32 284	32 103	32 642	32 671
Монтана	15 519	19 802	20 534	47 375	60 556	66 569	96 957	90 935	47 686	65 355	74 272	120 645
Плевен	57 755	57 767	70 604	104 544	125 350	160 914	349 988	417 975	143 588	126 345	119 932	151 951
Северен централен район	211 686	191 698	258 383	299 118	414 683	642 671	781 683	746 854	474 029	502 042	457 372	478 148
Велико Търново	67 910	61 183	86 539	93 609	144 756	211 891	269 436	258 617	154 024	145 177	136 322	150 640
Габрово	67 985	30 488	43 510	51 124	72 038	100 862	110 676	120 323	69 038	66 810	68 006	81 862
Разград	16 079	21 496	27 633	45 156	47 805	72 031	74 888	67 161	37 371	57 971	46 858	72 514
Русе	44 796	58 044	71 613	80 999	116 847	202 266	246 679	255 298	158 447	135 763	109 201	127 644
Силистра	14 916	20 487	29 088	28 230	33 237	55 621	80 004	45 455	55 149	96 321	96 985	45 488
Североизточен район	298 621	378 518	544 893	835 160	1 051 660	1 585 555	2 092 927	1 551 329	1 281 151	1 207 719	1 433 690	1 418 382
Варна	196 802	241 535	361 617	524 630	741 003	1 163 925	1 629 363	1 190 806	911 853	871 474	1 038 641	1 052 209
Добрич	41 308	54 451	65 764	76 120	103 260	158 523	171 169	136 959	120 475	113 893	87 508	104 046
Търговище	18 739	17 811	43 458	128 835	110 244	142 440	152 361	104 140	134 022	121 468	168 932	104 714
Шумен	41 772	64 721	74 054	105 575	97 153	120 667	140 034	119 424	114 801	100 884	138 609	157 413
Югоизточен район	350 864	465 824	737 056	1 053 600	1 733 547	2 080 649	2 895 894	2 711 982	1 792 886	1 769 034	1 758 063	1 720 322
Бургас	173 187	259 821	400 001	639 372	1 125 334	1 176 605	1 570 181	1 431 304	893 159	826 390	840 144	1 071 930
Сливен	37 417	42 270	65 375	98 980	134 421	228 101	295 366	256 724	128 665	147 861	135 028	85 813
Стара Загора	101 681	110 982	180 834	260 249	382 913	541 909	858 356	885 874	669 053	635 603	595 225	379 131
Ямбол	38 579	52 751	90 846	54 999	90 879	134 034	171 991	138 080	102 009	159 180	187 666	183 448
Югозападна и Южна централна България	2 238 656	2 257 893	3 007 248	4 324 013	5 549 972	7 974 851	11 175 397	11 258 964	7 938 152	8 058 167	8 002 586	7 519 085
Югозападен район	1 869 902	1 871 622	2 474 157	3 594 064	4 518 833	6 411 645	8 741 855	9 110 899	6 681 011	6 834 752	6 620 195	6 252 424
Благоевград	86 604	122 086	203 435	268 013	329 872	524 459	760 357	558 332	324 396	346 861	389 296	392 116
Кюстендил	23 336	25 825	30 060	52 531	51 797	93 341	141 943	59 166	108 673	70 357	66 149	51 344
Перник	39 744	44 575	50 167	67 719	86 289	165 462	157 304	119 539	127 780	143 766	164 849	107 180
София	23 336	25 825	30 060	52 531	51 797	244 510	265 828	175 573	101 171	123 336	137 284	151 393
София (столица)	1 696 882	1 653 311	2 160 435	3 153 270	3 999 078	5 383 873	7 416 423	8 198 289	6 018 991	6 150 432	5 862 617	5 550 391
Южен централен район	368 754	386 271	533 091	729 949	1 031 139	1 563 206	2 433 542	2 148 065	1 257 141	1 223 415	1 382 391	1 266 661
Кърджали	23 657	28 602	32 897	47 507	55 462	91 400	168 066	152 228	65 764	78 377	54 356	79 134
Пазарджик	35 600	42 132	42 744	54 404	89 418	161 414	167 972	132 313	105 831	96 761	144 702	148 052
Пловдив	231 632	221 095	321 958	440 649	619 833	923 619	1 219 316	1 187 717	788 332	766 675	801 578	748 958
Смолян	35 632	35 566	52 683	92 412	115 337	164 788	492 063	371 282	78 175	83 784	85 287	89 301
Хасково	42 233	58 876	82 809	94 977	151 089	221 985	386 125	304 525	219 039	197 818	296 468	201 216

От информацията на табл. 3 и фиг. 3 се вижда, че приходите от дейността на строителните предприятия за 2010, 2011 и 2012 г. се запазват на равнище от около 12 млрд.лв. годишно, а през 2013 г. спадат с около 350 млн.лв. годишно. Най-висок относителен дял от тях заемат тези от област София-град в размер на около 5,550 млрд.лв. годишно, което е малко под 50% от приходите на строителните предприятия в цялата страна. Това може да се обясни със следното: от една страна в София-град се извършват най-големия обем строителни дейности, а от друга с фактът, че голяма част от строителните фирми в страната са със съдебна регистрация в София-град.

По данни на НСИ през 2013 г. приходите от дейността на строителните предприятия в България са намаляли с 392,050 млн.лв. годишно или с 3,25% при спад на индекса на строителната продукция с 3,58%. Това може да бъде обяснено със слабото поскъпване на среднопретеглените цени на строителната продукция.

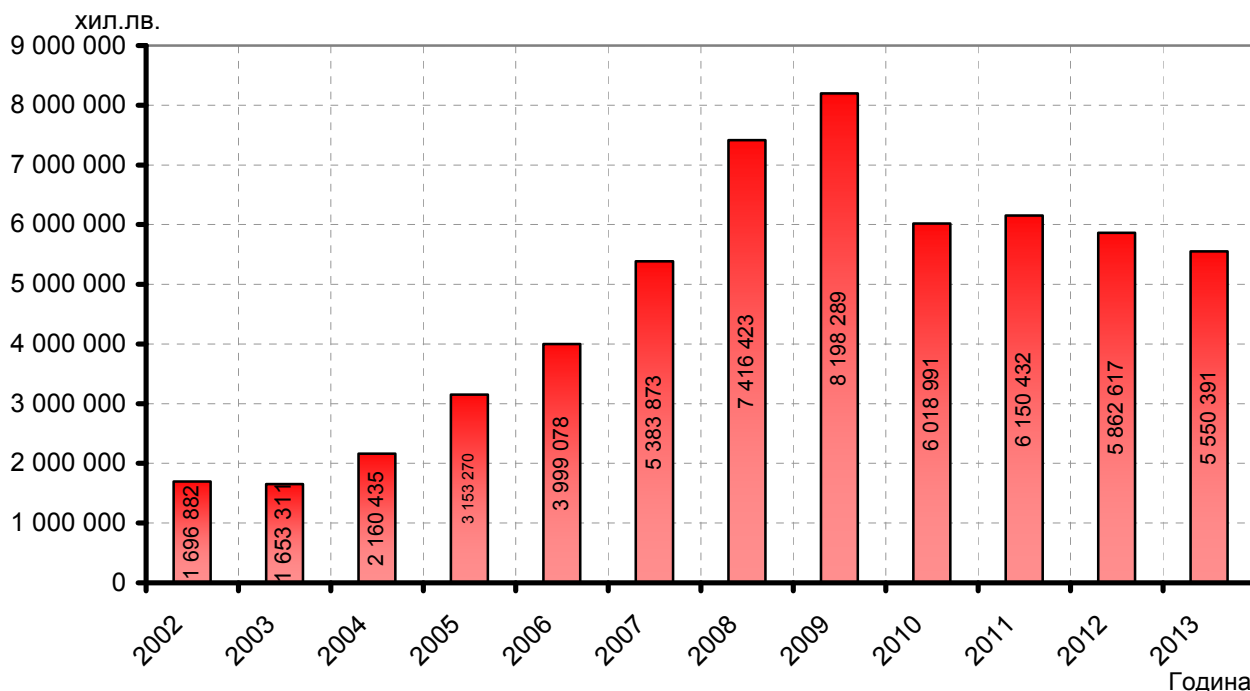
Фиг. 3. Приходи от дейността на строителните предприятия по статистически области през периода 2002 ÷ 2013 г. в хил.лв.

Анализ на строителната активност в София-град през периода 2002 ÷ 2013 г.

Изменението на потреблението на строителни материали за София-град може да се представи косвено чрез динамиката на изменение на приходите от дейността на

строителните предприятия за София (столица) по данни от табл. 3. На тази основа е изготвена фиг. 4.

През 2013 г. приходите от дейността на строителните предприятия за София-град са намаляли с 312,226 млн.лв. или с 5,33%.

Фиг. 4. Изменение на приходите от дейността на строителните предприятия за София-град в хил.лв.

Заклучение

По данни на НСИ, представени в табл. 1 и фиг. 1, през 2014 г. се наблюдава нарастване на строителната активност в България с 5,04%, а през 2013 г. процентът на намаление на показателя е 3,58%.

Въпреки отчетеното намаление на строителната активност в страната през последните години в краткосрочен период се очаква показателят да започне плавно да нараства вследствие на очакванията за възстановяване на националното ни стопанство от последствията на финансовата и икономическа криза от 2009 г. Тази прогноза се характеризира все още с ниска степен на определеност.

Динамиката на производството и потреблението на строителни и скалнооблицовъчни материали ще продължи да следва развитието на строителната активност в страната, по географски райони и по области поради фактът, че строителния сектор е единствения им потребител, а по-голямата част от тях имат регионално потребление, вследствие на високия дял на транспортните разходи от производителя до потребителя в себестойността и в следствие в крайните им цени на реализация.

Литература

Анастасов, Д., В. Митев, К. Куцаров, Т. Георгиева. Устойчивото развитие на сектора за добив на строителни материали. Сп. „Минно дело и геология”, бр. 1-2, 2014. с. 19-23.

Индекс на строителната продукция (Сезонно неизгладени данни, 2010 г. = 100%), НСИ, Май 2015 г. - <http://www.nsi.bg>.

Приходи от дейността на строителните предприятия по статистически райони и области, Май 2015 г. - <http://www.nsi.bg>.

Статистически годишник 2013. НСИ, 2014.

Статистически годишник 2014. НСИ, 2015.

Статията е препоръчана за публикуване от кат. „Икономика и управление”.

ФИЗИЧЕСКИ И ИКОНОМИЧЕСКИ ИНДИКАТОРИ НА РЕСУРСНАТА ОГРАНИЧЕНОСТ

Юли Радев¹, Теодора Христова²

¹Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", 1700София, E-mail radev@bgc.bg

²Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", 1700София, E-mail teodora@mgu.bg

РЕЗЮМЕ. Икономическото производство с участието на природни ресурси все по-често се представя като физичен и икономически процес едновременно. От една страна производството е термодинамичен разпад на енергия и материя, а от друга е генериране на полезност за потребителите. Особеното е, че липсва пряка връзка между физичните и икономическите показатели. Това е повод за противоречиви коментари и заключения. Последното важи в пълна сила за ограничеността на природните ресурси. Настоящата публикация представя основните физични и икономически индикатори на ресурсната ограниченост, както и способността на технологиите да преодолеят този проблем.

Ключови думи: ресурсна ограниченост, икономически индикатори, устойчиво развитие, JEL: E-21; Q-11, Q-32.

PHYSICAL AND ECONOMIC INDICATORS OF RESOURCE LIMITATIONS

Yuli Radev¹, Teodora Hristova²

¹Mining and Geology "St. Ivan Rilski" 1700Sofia, E-mail radev@bgc.bg.

²Mining and Geology "St. Ivan Rilski" 1700Sofia, E-mail teodora@mgu.bg.

ABSTRACT. The economic production with participation of natural resources is increasingly presented as physical and economic process simultaneously. On the one hand, production is a thermodynamic degradation of energy and matter, and on the other, is a generation of utility for consumers. Specifically, there is no direct link between the physical and economic indicators. This is the reason for controversial comments and conclusions. The latter applies in full force to the limitations of natural resources. This article presents the main physical and economic indicators of resource limitations, and the ability of technology to overcome this problem.

Key words: resource limitations, economic indicators, sustainable development, JEL: E-21; Q-11, Q-32.

Въведение

В първи раздел са дискутирани основните физични индикатори на ресурсната ограниченост, а във втори икономическите индикатори. В трети раздел са представени някои от технологичните решения в минно-енергийния сектор, насочени срещу проблема с ограничеността. Четвърти раздел е за изводи и обобщения.

Физични индикатори

Значението на физичните индикатори е обикновено и недвусмислено. Тъй като земята е ограничена, тя съдържа ограничени количества нефт, въглища, мед, както и всяка друга субстанция. Затова и предлагането на минералните и енергийни ресурси, използвани като производствени фактори, винаги представлява една ограничена наличност. Физичните индикатори всъщност дават представа за тази наличност в определен момент от времето.

Икономическото търсене на природни ресурси е една непрекъснато променяща се величина, която води до потребление на предлаганото количество минерални стоки и до физическо изчерпване на находищата. От прог-

нозните тенденции на бъдещото потребление се определя бъдещия годишен добив, от който се изчислява жизненият цикъл или т.нар. оперативен период на всяка минерална стока.

Физичните индикатори на ресурсната ограниченост се класифицират в три основни категории: запаси; ресурси; и ресурсна база. Най-важната категория, запасите, са количествата ресурси, открити в находищата, които са добре проучени и тяхното изземване със съществуващата технология и при настоящите цени е икономически изгодно.

Данните за запасите, ресурсите и ресурсната база в отделените страни, и за света като цяло, може да се получат от Геоложките служби, правителствените агенции и международните организации. В таблица 1 са представени запасите в света на някои от по-важните минерални стоки. За да се оцени коректно очакваният оперативен период, е необходимо в прогнозата за производството да се отдели първичното производство и добива от вторично производство и рециклирането. Това разграничение е важно, тъй като само първичното производство изчерпва запасите. В таблицата са определени очакваните оперативни периоди, като се

допуска, че първичното производство нараства с годишна норма нула, два и пет процента. Средната норма на нарастване на първичното производство през последните тридесет години на отделните минерални стоки е илюстрирана в последната колона на таблицата. В повечето случаи тази норма е между нула и пет процента. Оловото и калаят са изключение. Техният ръст е (-0.5%) годишно.

Не е изненада, че очакваните оперативни периоди са толкова различни. Бъдещото търсене и първичното

производство ще растат най-бързо в случаите, в които тези показатели са били на много ниски нива в продължение на години. Само за някои минерални стоки, като магнезият и поташът, които не са включени в таблицата, запасите са достатъчни за цяло хилядолетие при сегашните темпове на добив. По-голямата част от минералните ресурси и стоки ще се изчерпят в рамките на следващия век, а в отделни случаи и на няколко десетилетия

Таблица 1. Очакван оперативен период на запасите на някои минерални стоки

Минерални стоки	Запаси 2005	Среден годишен добив 2000-2005	Очакван оперативен период, в години, при ръст от:			Среден годишен ръст на добива, 1975-2005 %
			0%	2%	5%	
Въглища	987x10 ⁹	4561.3x10 ⁶	216	84	49	1.1
Нефт	1035x10 ⁹	23.7x10 ⁹	44	31	23	0.8
Природен газ	5145x10 ¹¹	80.5x10 ¹¹	64	41	29	2.9
Алуминий	25x10 ⁹	123.7x10 ⁶	202	81	48	2.9
Мед	340x10 ⁶	12.1x10 ⁶	28	22	18	3.4
Желязо	74x10 ¹²	529.5x10 ⁶	132	65	16	0.5
Олово	64x10 ⁶	3070.0x10 ³	21	17	41	-0.5
Никел	46x10 ⁶	1133.3x10 ³	41	30	14	1.6
Сребро	280x10 ³	16.1x10 ³	17	15	13	3.0
Калай	8x10 ⁶	207.7x10 ³	37	28	21	-0.5
Цинк	190x10 ⁶	7753.3x10 ³	25	20	16	1.9

Източник: Тилтон (2008), с. 329.

Бележки:

^a За другите метали, освен алуминия, запасите се измерват със съдържанието на метал. За алуминия запасите са измерени с количествата бокситна руда.

^b Запасите са определени в метрични тона с изключение на нефта в барели, и природния газ в кубически фута.

^c Очакваният оперативен период е определен преди данните за запасите и средния добив да се закръглят.

Този песимистичен сценарий предполага, че запасите представляват ограничена наличност от минерални стоки, която непременно ще бъде използвана в производството. Това обаче не е точно така. Докато с времето добивът изчерпва находищата, геоложките проучвания разкриват нови запаси. Нещо повече, повишавайки рентабилността на добива, новите технологии всъщност увеличават общото количество на запасите. Дори и в един статичен сценарий, в който не се извършват геоложки проучвания и не се разработват иновативни технологии, запасите може да нарастват като резултат от покачването на пазарните цени или понижаването на цените на труда, капитала или другите производствени фактори, използвани в добивната индустрия.

Увеличението на запасите във времето чрез проучване, нови технологии и т.н. означава, че в дългосрочна перспектива те не могат да бъдат надежден индикатор на ограничеността на минералните стоки. Минните и енергийните компании приемат запасите по-скоро като материална наличност, която могат да придобият с инвестиции в проучване и нови технологии. Статистиката показва, че в повечето минни сектори, когато компанията си осигурява запаси за 20-30 години напред (изчислени на база текущото производство), те губят интерес да инвестират в нови запаси.

Някои анализатори се опитват да преодолеят този проблем, като увеличават запасите по предварително приета схема. В *Ограниченията на растежа* Медоус и др., (1972), например, използват за тази цел т.нар. множител на запасите. Други предпочитат да се доверят на концепцията за ресурсите, вместо на запасите, като ресурсите включват запасите плюс количествата в находищата, които се очаква да бъдат разкрити или да се превърнат в икономически изгодни в близко бъдеще, като резултат от новите технологии. Всички тези опити обаче, страдат от същия проблем, който се проявява при оценката на запасите. Крайните оценки не отразяват достоверно ограничените наличности от оставащите минерални стоки.

Алтернативната физическа мярка, която се доближава в по-голяма степен до общите количества минерални стоки, е ресурсната база. Тази мярка обхваща цялото количество от даден минерален ресурс, съдържащи се в земната кора. Тя включва запасите, ресурсите, както и всички останали минерални проявления, независимо от степента на проученост и икономическата им ефективност.

При сегашните нива на добив, ресурсната база на всички оценени минерални стоки ще съществува милиони, в някои случаи милиарди години! И докато тези числа са прекалено абстрактни, за да предизвикат някакво сериозно безпокойство, те очевидно показват, че запасите и

ресурсната база не са много добри индикатори на дългосрочната ограниченост на минералните ресурси. Причините за това са няколко.

Първо, по-голямата част от минералните стоки не се унищожават след като се добият и използват. Със сигурност светът днес има повече олово, мед и цинк, в сравнение с всеки друг период. Част от миналото производство на някои метали е деградирало и е изхвърлено. Но това, че възстановяването и преработването на тези материали понякога е скъпо, е въпрос на разходи, не на физическа наличност.

Второ, въпреки че рециклирането е невъзможно за енергийните ресурси, тяхната ограниченост все пак се компенсира от алтернативите за заместване и т.нар. възпиращи (бакстоп) технологии. В производството на електричество участват въглеродородни ресурси, уран, вятър, водна и слънчева енергия. Миксът от тези ресурси във всеки отделен период от време зависи от съотношението между разходите.

Разбира се, трябва да признаем, че на този етап нефтът има уникални характеристики, което затруднява и дори прави невъзможно неговото заместване в повечето му приложения. Автомобилите, използващи двигатели с вътрешно горене, са пример в това отношение. Но дори и в тази индустрия новите технологии бързо приближават перспективите за използване на електричество, горивни клетки и други алтернативни горива, които ще задвижват автомобилите на бъдещето. Масовото използване на тези технологично възможни решения е въпрос на разходи.

От гледна точка на алтернативите за заместване, изчерпването на даден ресурс е проблем, само когато всички възможности са ограничени по подобен начин. С други думи, въпреки че ресурсната база за много невъзобновими енергийни източници е неизвестна (или може да се окаже по-голяма или по-малка от приетата), енергията от някои възобновими източници, особено слънчевата, е неограничена.

Трето, дефиницията на ресурсната база изключва възможностите за разработване на природни ресурси от пространството или под земната кора. Такива перспективи изглеждат твърде далечни на този етап, но вече има планове за извършването на минни работи на Луната и на по-близките до земята астероиди. Историята показва, че много действия, които изглеждат неосъществими днес, могат да се окажат широкодостъпни само век или два по-късно.

Четвърто и може би най-важно, преди светът да добие и последната капка петрол или молекула сребро от земната кора, нарастващите разходи ще разрушат напълно търсенето. Това означава, че икономическото изчерпване ще застраши наличните ресурси далеч преди да настъпи физическото изчерпване на ресурсната база.

Ето защо разходите и цените, най-често коригирани с инфлацията, осигуряват по-добра система на ранно предупреждение за дългосрочната ресурсна ограниченост, в сравнение с физическите индикатори.

Икономически индикатори

Три икономически променливи описват най-точно ограничеността на минералните ресурси, както и на останалите природни ресурси, участващи в производството. Това са цена, разходи за добив и т.нар. цена на ползване. Трите икономически индикатора са обвързани помежду си в първото необходимо условие за оптимален добив на ресурсите. Според това уравнение цената на добиваните ресурси е равна на сумата от маргиналните разходи за добив и цената на ползване.

Цената на ползване е най-специфичната, но и най-дискусионната от трите икономически променливи. Тя се свързва не толкова с добива, колкото с текущото изчерпване на ресурсите. Цената на ползване е мярка на пропуснатото възстановяване на възобновимите ресурси и пропуснатите бъдещи ползи от невъзобновяемите ресурси. Тя е израз на приноса на ресурсната наличност към нетната печалба от добива. По правило, колкото по-голяма е тази наличност, толкова по-малки са разходите за добив и цената на ползване.

Терминът цена на ползване или *маргинална цена на ползване* (което е по-точното наименование) е въведен от Кейнс в неговата *Обобщаваща теория на заетостта, парите и лихвите* (1936). Вниманието на Кейнс е насочено към капитала, но той тълкува по подобен начин наличността от минерални ресурси: „Ако един тон мед е използван днес, той не може да се използва утре, а стойността, която този тон мед би имал, ако се използва утре, трябва ясно да се отчете като част от днешните разходи“ (Кейнс, 1936, с.73). Според някои съвременни автори, под цена на ползване Кейнс има предвид „загубата на стойността от понижаването на капиталовия актив с една маргинална единица“ (Кларк, 2005, с.106).

Във фундаменталната за икономическата теория на минното производство публикация „Икономика на изчерпаемите ресурси“ (1931) Харолд Хотелинг също аргументира необходимостта от компенсиране на производителите за пропуснатите бъдещи ползи от настоящия добив на неизчерпаемите минерални ресурси. Последователите на Хотелинг предпочитат термина цена на дефицита или рента на Хотелинг, вместо цена на ползване.

В неокласическите модели на икономическия растеж, построени на базата на Теорията на управлението на Лев Понтрягин и др. (1965), цената на ползване играе ключова роля. Солоу (1974) и Стиглиц (1974) обаче налагат наименованието цена в сянка на ресурсите.

За съжаление нито една минно-добивна компания не обявява (и вероятно дори не се интересува от) очакваната нетна осъвременена стойност на загубата на бъдещите печалби. Затова и трудно се намират примери, в които мениджърите на мините умишлено намаляват рентабилното производство, за да увеличат бъдещите печалби с идеята, че сумарната (дисконтирана) печалба ще бъде по-голяма. Всъщност, рядко може да се намерят мениджъри на минни предприятия, които дори са запознати с концепцията цена на ползване.

Тази неприятна ситуация се усложнява допълнително от някои теоретични аргументи. Според Тилтън (2008), един от водещите съвременни анализатори на икономиката на минералните ресурси, несигурността, създавана от новите технологии и други случайните процеси, намалява до минимум практическата стойност на цената на ползване в реалните икономически взаимоотношения. Като пример той посочва разработването на железорудните находища в Швеция. В периода от началото на 20-ти век до 1950-те години се реализират много добри печалби, но те се дължат главно на близостта на мините до стоманената индустрия на Европа. Технологичната революция в морския транспорт на обемни товари през 1960-те и 1970-те години промени този факт и сега мините са затворени. Разбира се, Швеция може да съхрани своите запаси за бъдещето и те да ѝ донесат по-големи печалби, но въпреки това цената на ползване на желязна руда в тази страна през първата половина на 20-ти век е равна на нула.

Липсата на надеждни данни за цената на ползване за по-дълъг период от време превръща в сериозен проблем функцията ѝ на важен икономически индикатор. Това затруднява значително интерпретацията на другите две икономически променливи и оценката на дългосрочните тенденции за наличните изчерпаеми природни ресурси.

В емпиричните анализи се прилагат три различни индиректни метода за определяне на дългосрочните динамики на цената на ползване на минералните стоки: (1) Разлика между пазарната цена и маргиналните производствени разходи; (2) Стойност на място на маргиналните запаси; и (3) Очаквани геоложки разходи за разкриването на нови маргинални запаси. От опитите за конструиране на динамични редове на тази икономическа променлива, както и от емпиричните тестове на цените на невъзобновимите ресурси, може да се направи изводът, че цената на ползване по-скоро намалява, отколкото расте във времето.

Разходите за добив са ключов индикатор в първите научни изследвания на ограничеността на природните ресурси Барнет и Морс (1963). Те се представят като средни разходи и по-точно като сума от труда и капитала, необходими за производството на единица продукция. Тази мярка се основава на класическите представи за икономиката, според които в условията на намаляваща маргинална възвращаемост и ограниченост на природните ресурси нарастването на търсенето и изчерпването на ресурсите води до увеличение на разходите, свързани с тяхното потребление. Въпросът е може ли една такава тенденция да се компенсира от технологичния прогрес?

Крайните резултати за т.нар. не-ресурсни индустрии потвърждават слабата хипотеза на двамата автори, според която технологичният прогрес ще компенсира ограничеността на природните ресурси¹. Минно-добивната индустрия показва понижение на средните разходи, превишаващо повече от половина същото понижение в не-ресурсните индустрии. В селското стопанство средните разходи намаляват след 1929 г. на база труд, и остават

сравнително постоянни на база труд и капитал. Само в горското стопанство се наблюдава нарастваща ограниченост на ресурсите.

В *Ревизирана версия на ограничеността и растежа* Барнет (1979) обаче критикува разходите като статична мярка, която не отразява бъдещите ефекти. Освен това разходите за добив съдържат информация само за предлагането на пазара. Ако търсенето нараства с по-бързи темпове отколкото разходите за добив намаляват, то тези разходи ще дадат погрешен сигнал за намаляваща ограниченост. Обратното обаче също е възможно. Разходите за добив може да нарастват, въпреки че технологичният прогрес разработва заместители на почти всички възможни приложения на даден ресурс.

Цената и цената на ползване на ресурсите са носители на информация за търсенето на ресурсите и, поне в известна степен, за очакванията относно търсенето и ресурсната наличност. Това е причината те да са предпочитани индикатори на ограничеността на ресурсите.

Имайки предвид, че *цената* е сбор от разходите за добив и цената на ползване, следва, че тя обобщава в себе си както директните, така и индиректните разходи за добива на единица ресурс. Ето защо тя е най-достовърният икономически индикатор на ограничените природни ресурси.

През по-голямата част от 20 век цените на природните ресурси, участващи в производството на стоки и услуги, показват плоски или низходящи тенденции. Тази констатация е особено категорична за минералните ресурси. Но тъй като това са невъзобновими ресурси, те би следвало да бъдат много по-чувствителни спрямо нарастващата ограниченост и следователно на нарастващите цени. Все пак може да се обобщи, че като цяло през 20 век цените на минералните ресурси са намаляващи (Съливан и др., 2001). Изключение от тази ценова тенденция е периодът между 1945 г. и началото на 1980-те години. През голяма част от периода цените на невъзобновимите ресурси, като тези на медта, желязото, никела, среброто, въглищата, природния газ, както и общо на минералните ресурси, показват възходяща тенденция. Цените на почти всички минерални ресурси през 1970-те години, особено след нефтеното ембарго през 1973 г., отбелязват ръст.

Така се създадоха предпоставки за оформянето на U-образна ценова крива, която трябваше да се случи, когато изчерпването на ресурсите упражни достатъчно силен натиск върху цената, за да преодолее низходящо насочената сила на технологичния прогрес (Слейд 1982). Между другото, всички индикатори от този период вещаеха продължителен ръст на цените на невъзобновимите ресурси. Този сценарий обаче не се състоя.

Икономиката отговори на покачването на цените на минералните ресурси по няколко начина: 1. Произведоха се заместители; 2. Научните изследвания допринесоха за създаването на по-икономични технологии; 3. Разкриха се и започна добив на нови запаси; 4. Бяха разработени нови методи за проучване и намаляване на разходите за добив

¹ Според силната хипотеза това няма как да се случи.

на нискокачествени запаси; и т.н. Като резултат цените на повечето минерални ресурси в началото на 1980-те години се понижиха, някои от тях драстично. Според Хъмфрис (2001) ръстът на общата производителност на производствените фактори в минната индустрия е надвишил този в промишлеността като цяло. Понижението на цените се случваше, дори когато някои от страничните екологични ефекти, съпътстващи добива, бяха компенсирани.

Що се отнася до реалните цени на фосилните горива, с изключение на някои катаклизми през последните години, тенденцията след ценовия шок през 1979 г., също е низходяща. Нефтът е особено показателен пример в това отношение. След края на ценовата криза през 1982 г. общото потребление и потреблението на нефт на глава от населението в Северна Америка и Европа намаляват. Със спада на реалната цена на нефта в средата 1980-те години потреблението нараства бавно, но потреблението на глава от населението остава по-ниско от нивото на 1982 г. През първите години на 21 век потреблението в Северна Америка е малко над предходния връх от 1978 г., докато в Европа същото потребление е под предходния връх от 1979 г. Пониженото потребление в развитите страни беше компенсирано от нарастващото потребление в Азиатско-Тихоокеанския регион, и особено от двойното покачване на потреблението в Китай през 1990-те години.

Иновациите в минно-енергийния сектор

Значителното понижение в минералната интензивност на общото производство след средата на 1970-те години е доказателство за способността на иновациите да извеждат от употреба производствените ресурси, чиито цени нарастват постоянно (Тилтън, 1989). Разработването на метода за рафиниране на медната руда „Цялостно извличане с вятърна електроенергия“ (SX-EW) е само един пример за ефектите на технологичния прогрес. Този метод понижава значително разходите чрез елиминиране на разтопяването и рафинирането, и чрез оползотворяване по този начин на много бедна медна руда, включително такава, която е изоставена в предходни добивни работи (Тилтън и Ландсберг, 1999).

В крайна сметка, последва значителен спад цената на медта до нивата преди 1979 г., което опровергава опасенията за нарастване на бъдещото търсене и разходите за добив на медна руда.

Трябва да се има предвид, че заместването на металите в металоемки промишлени отрасли като химическата, нефтохимическата, целулозно-хартиената, нефтодобивната и газодобивната промишленост, цветната и черната металургия, топло- и атомната енергетика, авиацията, ракетостроенето и др., е необходимо и заради характерната силно агресивна среда, високи температури, налягания и скорости на потоците, т.е. факторите, способстващи за развитието на корозионните процеси. Загубите от корозия в тези отрасли води и до безвъзвратна загуба на минерални суровини. Така например в САЩ общите загуби от корозия за 20 години (от 1955 до 1975) са се увеличили 7-8 пъти, докато производството на стомана за същия период е нараснало само с около 20%.

Използването в индустриалното производство на нови полимерни вещества, притежаващи същите якостни характеристики както металите, със сигурност понижава търсенето, а от тук и цените, на металите и металните минерални ресурси. Пример в това отношение е компанията BASF, която лансира производството на модулна монтажна система за соларни инсталации, като носещите елементи не са изработени от метал, а от инженерна пластмаса. Тази иновация бързо бе доразвита от нейните конкуренти Ensinger и Goldbeck Solar. Основното предимство на новата технология е, че соларните панели могат да се монтират върху хоризонтални покриви полесно и по-бързо. Новият материал Ultramid е вид полиамид и е много по-лек, освен че е и евтин.

Новите технологии съкращават потреблението на метали за пренос на информация, като резултат от заместването на металните проводници с оптични. С помощта на софтуерни решения и DVB-C тюнер се подобрява скоростта и количеството на пренос на информация. Като пример може да се посочи новият стандарт за телевизия IPTV.

Опитите за ограничаване на потреблението на желязо в развиващите се страни през последните години доведе до увеличаване на добива на цинк. Този метал, който има по-положителен електрически потенциал от железните метали, може да корозира и да предпази стоманените съоръжения. Като покритие дава дълъг живот на конструкциите на сградите, превозни средства, машини и домакински уреди. Друг подобен пример е използването на титан вместо стомана както в космическата авиация, така и в денталната медицина, производството на огнестрелни оръжия и други, което също води до намаляване на цената на ползване.

Повишеното търсене на полимерни вещества води до повишаване на цената за производството на полимерни материали, а следователно и на търсенето на нефт. Освен това производството им е свързано с голямо количество отделяни вредни вещества и с развитието на технологиите като естествен отговор на механизмите на пазара. Като техни заместители са налагат материалите с карбонови влакна. В отговор на тези процеси промишлените предприятия постигат намаляване на цената на медицински уреди и потребителска електроника чрез внедряване на композитни материали с карбонови влакна, какъвто е новият смартфон на Samsung.

Развитието на компютърните технологии и насочващото сондиране, които не бяха предвидени от Барнет (1979), понижиха значително разходите за проучване и добив и повишиха печалбата от съществуващите петролни запаси. Размерът на доказаните запаси в глобален план нараства от 660 млрд. барела в края на 1980 г. до 1009 млрд. барела в края на 1990 г. Въпреки че през периода 1991-2000 потреблението е приблизително 250 млрд. барела, в началото на 21 век доказаните запаси надвишават 1046 млрд. барела.

Тъй като запасите са ограничени, добивът на нефт все пак не може да се повишава до безкрайност. М. Кинг Хубърт (1969) твърди, че заради производствените техно-

логии връзката между производството и времето се описва от камбанообразна крива с положителен експоненциален ръст на производството в първите години, и последващ експоненциален спад до нула. Площта под кривата се определя от количеството извлекаеми запаси. С помощта на тази концепция и оценката на общите запаси Хубърт прогнозира връх в нефтеното производство на САЩ около 1970 г.

Като време прогнозата на Хубърт се оказва правилна, въпреки че върхът беше по-голям от очаквания. Освен това, действителното понижение в производството през следващите години е по-бавно от предвиденото. Производството през 2000 г. е почти на половината от върховото производство, вместо предвижданите 1/3. Технологичните разработки повишават печалбата от съществуващите нефтени запаси и позволяват експлоатацията на находища, които преди това са били икономически неизгодни. Върхът в световното производство трябваше да се случи между 1990 г. и 2000 г., в зависимост от това дали niskият или високия край на площта на оценяваните запаси щеше да се окаже по-коректен. Действителното производство обаче не следва камбанообразната крива. То достигна временен връх през 1979 г., след което последва спад в началото на 1980-те, за да започне бавно покачване през последните години на 1980-те и през 1990-те години. Между другото подобна структура се наблюдава в добива на природен газ в САЩ, чиито връх Хубърт предвиди за 1980 г. Тези примери показват, че производството не зависи само от производствените технологии, но и от пазарните условия и технологичните иновации (Клеваланд и Кауфман, 1991).

Именно технологичните иновации и стремежът за търсене на нови източници на енергия станаха причина за увеличаване на относителния дял на възобновяеми източници в производството на електрическа енергия над 10%. Това от една страна понижава допълнително потреблението и цената на нефта, но от друга има негативно въздействие върху баланса на екосистемите. Например, инсталираните ветрогенератори в Добруджа са на пътя на мигриращите птици и са сериозна опасност за изчезващата червеногуша гъска.

Европейските директиви за повишаване на косинус фи ($\cos\phi$) и прогнозирането на седмичния трафик със сигурност намаляват потреблението на електрическа енергия. Като резултат от тези изисквания и за да не усъвременяват технологичните си линии, което би повишило цената, много фирми предпочетоха да изнесат замърсяващите си производства в Африка и Азия.

Практики за намаляване на потреблението на енергия, с цел понижение на цената, са смяната на лампите с нажежаеми жичка с LED, като по прогнози LED осветлението ще заема 75% от световния пазар до края на 2020 година.

Въвеждането на честотно управление на мощностите в големите производства води до енергоспестяване, повишаване на рентабилността и конкурентоспособността. В момента пазарният дял на честотните преобразуватели в световен мащаб се оценява на около 3 млрд. долара и се

очаква ежегоден ръст от около 5,8%. Роля в увеличаването на пазарния дял на честотните преобразуватели имат и достиженията на компютърната и микропроцесорна техника, които доведоха до разработването на интелигентни системи за управление (Петлешков и др., 2014).

Рециклирането на органични и неорганични продукти не просто понижава тяхната цената, но и допринася за подобряване на благоприятната среда за живеене и качеството на екосистемите. Пример в това отношение е компостирането на биологични отпадъци (трева, растителни храни), като продукт от дейността е т.нар. компост, който може да се използва за стимулиране и възобновяване на почвите.

Все пак в стремежа си да отговори на предизвикателствата на ресурсната ограниченост някои от новите производства повишават нивото на замърсяване на околната среда. Например, предаването на данни чрез сателити създава магнитно поле, което замърсява екосистемите. За съжаление все още няма достоверни научни резултати за влиянието му върху живите организми включително и хората.

Обобщаващ коментар

Нарастващото търсене на природни ресурси е предизвикателство пред човешката изобретателност да продължи да преодолява неизбежната ресурсна ограниченост. Съотношението на запасите от въглеводородни (фосилни) горива спрямо ръста на потреблението е същото както през миналия век, и това е доказателство за ефективното внедряване на технологиите за проучване и разработване на минерални и енергийни ресурси през последните десетилетия.

Все пак глобалното предлагане на нефт и газ е ограничено и не може да продължава вечно. Повечето прогнози сочат, че вече е достигнато подножието на производствения връх. Запасите от въглища са по-големи от тези на нефта, но и негативните екологичните последици от тяхното използване в производството на енергия са много по-мащабни. Основни възобновими заместители на традиционните енергийни източници за сега са слънчевата термална и волтаична енергия, вятърът, геотермалната енергия, и енергията от биомаса. Но дали новите технологии ще позволят същия стандарт на живот, какъвто осигуряват фосилните горива, трудно някой може да прогнозира. Независимо от оптимистичните и песимистичните сценарии за бъдещето, поне в близка перспектива няма признаци за някакъв особен дефицит.

Същата констатация може да се направи за повечето минерални ресурси, както и за продукцията на селското стопанство и горската промишленост.

За съжаление обаче световната икономика не разполага с достатъчно опит в опазването на благоприятните среди за живеене, генерирани от природните ресурси. Заради специфичната си същност тези среди са обект на множество пазарни и правителствени пропуски. Ползите от тях невинаги са забележими, затова когато се

взимат решения за експлоатацията на природни ресурси, участващи в производството, те често се пропускат. Това води до деградиране на много от екосистемите на земята. Неспособността да се отделят и оценят ползите от благоприятните среди за живеене, ограничават възможностите за разработването на технологии, които запазват или възстановяват естествените екосистеми. По нататъшното разрастване на населението и икономиката означава още по-голям екологичен натиск. Затова, без значително подобрене на опазването на околната среда, бъдещето на ресурсите, осигуряващи благоприятната среда за живеене, осигурявана от природните ресурси сериозно е застрашено.

Първата стъпка в това отношение трябва да е коригиране на институционалните пропуски, водещи до подценяване на тези екологични стоки и услуги. Такава стъпка е необходима, независимо дали устойчивият растеж се разглежда като ефективност или справедливост. Трябва да признаем, обаче, че сама по себе си тя е огромно предизвикателство. Функционирането на екосистемите и взаимодействието между отделните техни елементи е прекалено сложен процес, за да се предлагат прости рецепти.

Литература

- Петлешков А., Н. Стоманярски, Св. Цветкова, В. Петрова. 2014. *Изследване на ефективността на електрозадвижвания на асинхронен двигател*, <http://ecad.tu-sofia.bg>.
- Barnett, H. 1979. Scarcity and Growth Revisited. In *Scarcity and Growth Reconsidered*, edited by V. K. Smith. Baltimore: Johns Hopkins University Press for Resources for the Future, 163–217.
- Barnett, H., and C. Morse. 1963. *Scarcity and Growth: The Economics of Natural Resource Availability*. Baltimore: Johns Hopkins University Press for Resources for the Future.
- Cleveland, C.J., and R.K. Kaufmann. 1991. „Forecasting Ultimate Oil Recovery and its Rate of Production: Incorporating Economic Forces into the Models of M. King Huppert”. *The Energy Journal* 12 (2): 17–46.
- Hubbert, M.K. 1969. Energy Resources. In *Resources and Man: A Study and Recommendations*, edited by the Committee on Resources and Man, National Academy of Sciences, National Research Council. San Francisco: W.H. Freeman and Company.
- Humphreys, D. 2001. „Sustainable Development: Can the Mining Industry Afford It?” *Resources Policy* 27 (1): 1–7.
- Jevons, W.S. 1865. *The Coal Question: An Inquiry Concerning the Progress of the Nation, and the Probable Exhaustion of our Coal Mines*, edited by A. W. Flux, 1965. Reprints of Economic Classics. New York: Augustus M. Kelley.
- Keynes JM 1936. *The general theory of employment, interest, and money*. Harcourt, Brace, and Co., New York.
- Krautkraemer, J.A. 1998. Nonrenewable Resource Scarcity. *Journal of Economic Literature* 36 (4): 2065–2107.
- Krutilla, J.V. 1967. Conservation Reconsidered. *American Economic Review* 57 (4): 777–786.
- Malthus, T. 1798. *An Essay on Principle of Population*. Modern edition published 1983. London, Penguin Books Ltd.
- Myers N and J.L. Simon 1994. *Scarcity or Abundance? A Debate on the Environment*. New York, Norton.
- Meadows, D.H., D.L. Meadows, J. Randers, and W.W. Behrens III. 1972. *The Limits to Growth: A Report for The Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books.
- Mill, J.S. 1848. *Principles of Political Economy with some of their applications to Social Philosophy*, edited by Sir W.J. Ashley, 1965. Reprints of Economic Classics. New York: Augustus M. Kelley.
- Neumayer E 2000. „Scarce or abundant? The economics of natural resource availability”. *Journal of Economic Surveys* 14(3): 307-335.
- Pontryagin L.S, Boltyanskii V.G, Gamkrelidze R. V, Mishchenko E. F 1962. *The Mathematical Theory of Optimal Processes* (Russian), English translation: Interscience.
- Root, T.L., J.T. Price, K.R. Hall, S.H. Schneider, C. Rosenzweig, and J.A. Pounds 2003. „Fingerprints of Global Warming on Wild Animals and Plants”. *Nature* 421 (January 2): 57–60.
- Slade ME 1982. „Trends in natural-resource commodity prices: an analysis of the time domain”. *Journal of Environmental Economics and Management* 9: 122-137.
- Solow, Robert M. 1974. „Intergenerational Equity and Exhaustible Resources”, *Review of Economic Studies, Symposium on the Economics of Exhaustible Resources*, 29-46.
- Stiglitz, J.E. 1974. „Growth with Exhaustible Resources: Efficient and Optimal Growth Paths”. *Review of Economic Studies*. 41 (Symposium on the Economics of Exhaustible Resources): 123–138.
- Stokey E and Zeckhauser R 1978. *A Primer for Policy Analysis*. New York, Norton.
- Sullivan, D.E., J.L. Sznoppek, and L.A. Wagner. 2001. „20th Century U.S. Mineral Prices Decline in Constant Dollars”. Open File Report 00-389. Washington, DC: U.S. Geological Survey.
- Tilton, J. 1989. „The New View of Minerals and Economic Growth”. *Economic Record* 65 (190): 265–278.
- Tilton J. 2001. „Depletion and the Long-run Availability of Mineral Commodities”, International Institute for Environment and Development, <http://pubs.iied.org>.
- Tilton, J. E. 2002. On Borrowed Time? Assessing the Threat of Mineral Depletion, <http://www.mines.edu>
- Tilton, J. 2008. „Depletion and the Long-Run Availability of Mineral Commodities,” paper presented at the 21 st World Mining Congress in Krakow, Poland, on September 8.

ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА КОНКУРЕНЦИЯТА И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА НА ПРЕДПРИЯТИЯТА ОТ МИННАТА ИНДУСТРИЯ

Емил Димов¹, Габриела Сидерова²

¹ Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", 1700 София, e-mail: emil_dimov@abv.bg

² Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", 1700 София, e-mail: g_siderova@mail.bg

РЕЗЮМЕ. Пазарните условия налагат нов подход към решаването на проблема за фирмената конкурентоспособност - разработване на собствена стратегия за повишаване на конкурентоспособността и стабилен икономически растеж. Именно обоснованата конкурентна стратегия на фирмата предопределя перспективните направления в нейната дейност, определя вида на конкурентните предимства и осигурява ресурсна обезпеченост за реализацията ѝ. Предимствата, притежавани от минно-добивните предприятия, са едни от определящите съществени фактори за постигане на по-висока и дългосрочна конкурентоспособност на българската индустрия и икономика като цяло.

Ключови думи: конкуренция; конкурентност; минна индустрия

THEORETICAL BASES OF COMPETITION AND COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISES OF THE MINING INDUSTRY

Emil Dimov¹, Gabriela Siderova²

¹ University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski", 1700 Sofia, e-mail: emil_dimov@abv.bg

² University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski", 1700 Sofia, e-mail: g_siderova@mail.bg

ABSTRACT. The market conditions require a new approach in solving the problem of corporate competitiveness - developing its own strategy for boosting the competitiveness and sustainable economic growth. The well-founded competitive strategy of the company determines the promising directions of its activity, determines the type of competitive advantages and ensures resource availability for its implementation. The advantages held by mining companies are one of the determining factors essential to achieve higher and long-term competitiveness of the Bulgarian industry and economy as a whole.

Key words: competition; competitiveness; mining industry

Увод

Теорията за повишаването на конкурентоспособността на индустриалните фирми е с голяма практическа значимост. Тя дава знания за това как де се постигне дълготраен успех в конкурентната борба. В теоретичен план обаче липсва общопризнато определение за конкурентоспособността на фирмата, което води до голямо разнообразие в становищата за показателите и методите за нейното измерване, на предлаганите политики и стратегии за повишаването ѝ. Голяма част от авторите насочват вниманието си върху конкурентоспособността на националните икономики, а изследванията, насочени към проблемите на конкурентоспособността на фирмите са все още недостатъчни.

В настоящото експозе е направен опит да се изложат теоретичните постановки и да се изясни същността на категориите конкуренция и конкурентоспособност въз основа на постиженията на икономическата теория в тази област, които ще спомогат за удовлетворяване необходимостта от прилагане на научни подходи и методи за

оценяване на конкурентоспособността на фирмите от минния бранш, като предпоставка за разкриване на по-съществените възможности на нейното повишаване.

Конкуренцията като двигател за развитие на стопанските субекти на пазара

За успеха в конкурентната борба особено значение има доброто познаване на теоретичните и методологичните аспекти на конкуренцията, които разкриват нейната икономическа същност, като основа на пазарната икономика и движеща сила за развитието на стопанските субекти. Конкуренцията и конкурентната борба са основен елемент от функционирането на икономическата система, основаваща се на пазарните механизми.

Понятието конкурентоспособност е производно на понятието конкурент, което има латински произход и едно от значенията му е „който конкурира с цената на стоката“ или „който конкурира другите“, „който с качеството си или цената си прави конкуренция“, „който може да конкурира

по качество или цена” и още „качество на конкурентоспособен”. (Български тълковен речник, 1976).

„Конкуренцията означава съперничество, надпреварване между търговци или индустриалци, които продават или произвеждат една и съща стока” (Данчов, Г. И. и др., 1992).

„Конкуренция” е от латински произход и идва от CON CURERE (CON - с, със и CURERE - бягам). Означава бягам заедно, тичам заедно, съревновавам се. Смесът на конкуренцията е способността да си на нивото на другата личност или група, т.е. да си способен да направиш същото каквото и той (те).

Теоретичната обосновка за движещите сили на конкурентната борба е формулирана още в средата на XVIII^{ти} век от класиците на политическата икономия, които разглеждали конкуренцията като нещо, разбиращо се от самосебе си, пронизващо всички отрасли на икономиката и ограничавано само по субективни причини. Английският икономист, философ и виден представител на класическата школа Адам Смит (Смит, Ал., 1983 и Хайлбронер, Р. Л., 1993) в своя труд „Богатството на народите” е направил анализ на концепцията, като разглежда конкуренцията като поведенческа категория, като продавачите и купувачите си съперничат на пазара съответно за поизгодна продажба и покупка. Конкуренцията – това е „невидимата ръка” на пазара, която координира дейността на участниците в него. Най-голямо развитие конкуренцията получава в условията на капиталистическото производство и пазарно стопанство, където целта на конкурентната борба е получаване на по-голяма печалба. Приносите в теорията за конкуренцията на Адам Смит се състоят в това, че той:

- дефинира понятието „конкуренция” като съперничество, повишаващо цените при намаляване на предлагането и намаляващо цените при увеличаване на предлагането;

- извежда големия принцип на конкуренцията – принцип на „невидимата ръка” в съответствие с който „дърпа конците на предприемачите марионетки”; „ръка”, която ги заставя да действат съгласно с някоя „идеално” планово развита икономика; елиминира фирмите, произвеждащи ненужна за пазара продукция;

- разработва теоретично прецизен механизъм на конкуренцията, който обективно уравнисява отрасловата норма на печалба и довежда до оптимално разпределение на ресурсите между отраслите. Механизмът на прецизност на конкуренцията се изразява в това, че при намаляването на търсенето на стоки, по-големи трудности изпитват фирмите, произвеждащи некачествена или излишно скъпа продукция. Механизмът на гъвкавост на конкуренцията се проявява в неговата мигновена реакция при всяко изменение на обстановката на външната среда.

- определя основните условия за ефективна конкуренция, включваща най-голям брой купувачи и продавачи, изчерпателна информация, динамично използване на ресурсите, невъзможност на всеки продавач да оказва съществено влияние върху изменението на пазарната

цена на стоките (при запазване на тяхното качество и качеството на обслужване).

- разработва модел за повишаване и развитие на конкуренцията, доказва, че в условията на пазарни отношения е възможно удовлетворяване на потребностите на потребителите и най-ефективно използване на ресурсите в рамките на обществото като цяло. Адам Смит в най-общ план представя конкуренцията като средство за разрешаване на противоречията между частните и обществените интереси. Според него натискът на пазара направлява егоистичните интереси на хората, като че ли е „невидима ръка”, в социално отговорни пътеки. Така действието на системата на конкуренцията създава от преследващо частни интереси поведение обществено-полезни резултати. „Невидимата ръка” сигурява производство на стоки и услуги, от които обществото се нуждае. Пазарът, който е върхна точка на икономическата свобода, всъщност се оказва най-строгия икономически ръководител (Смит, А., 1983).

Променените обстоятелства във времето водят до промени в икономиката, в това число и до промени в условията за съществуването на съвършената конкуренция. Така възниква „структурната теория” за конкуренцията, която разкрива основните конкурентни структурисъвършена, немонополистична конкуренция, олигопол и чист монопол. Представители на тази теория са: Йозеф Шумпетер, Фридрих Хайек, Антоан Курно.

Американският икономист П. Хайне (Хайне, П., 1993) определя конкуренцията като стремеж за по-добро удовлетворение на дейността чрез достъп до редки блага.

Представителят на неокласическата школа Франк Найт определя конкуренцията като ситуация, в която конкуриращите единици са много и са независими.

Видният австрийски икономист Шумпетер (Шумпетер, Й., 1982) определя конкуренцията като съперничество на старото с новото, с иновациите. Австрийският икономист и социолог, представител на неолиберизма Хайек (Хайек, А., 1999) отбелязва, че конкуренцията е процес, посредством който хората получават и предават знание. Конкуренцията довежда до най-добро използване на способностите и знанията.

В своята книга „Международна конкуренция” М. Портер (Портер, М., 2004) отбелязва, че конкуренцията е динамичен, развиващ се процес, непрекъснато променяща се картина, на която се появяват нови стоки, нови пътища за маркетинг, нови производствени процеси и нови пазарни сегменти.

Конкуренцията способна за разширяване на производството и понижаване на цените на продукцията до ниво, съответстващо на издръжката на производството (Ангелов, И., 2003). Конкуренцията води до най-добро използване способностите и знанията на човешките ресурси. По-големите постижения на човечеството са реализирани по пътя на състезанието, на конкуренцията.

На съвременния етап на развитие на икономическата теория все още липсва единно определение на понятието конкуренция. Едни автори - Ансов и Азоев (Щерев, Н., 2012) под конкуренция разбират съперничество на отделните юридически и физически лица (конкуренти), заинтересувани в достигането на една цел. От гледна точка на фирмите такива цели са максималната печалба и завоюването на предпочитани потребители.

Други автори (Алманах на конкурентоспособността, 2009) разбират конкуренцията като съперничество или борба между два големи или по-малко открити съперници, способни да обезпечават и предложат нещо в повече в сравнение с конкуриращите ги компании. Конкуренцията, подчертава Лунев (Велев, М., 2004), се обслужва от суверени права на всеки един от субектите в деловите отношения при реализацията на своя икономически потенциал, а това неизбежно води до стълкновение между тях при достигане на поставените предприемачески цели.

В Япония се счита, че: за да си победител в конкурентната борба, ще трябва да откриеш най-доброто в света, да го приемеш и да го направиш съвършено. Подобни стратегии японските предприемачи имат по отношение не само на научни и технологични иновации, но и към организационни и управленски практики, които са измислени в чужбина. Априори световната практика за създаване на конкурентна среда за производителите на суровини, материали и компоненти включва:

- ✓ ускорена приватизация;
- ✓ максимално кредитно-финансово и организационно поощрение на малките предприятия, включително в областта на производството (помощ за получаване на заеми, нежилищни помещения, и т.н.);
- ✓ създаване на благоприятен климат за чуждите инвеститори;
- ✓ държавна подкрепа за формирането на нови производствени и търговски структури в монополизираните сфери (чрез предоставяне на достъп до ресурси от всякакъв вид, включително и производствени площадки).

Икономическата теория оценява нивото на конкуренцията на един или друг пазар по седем признака: броя на фирмите производители; диференциация на стоките; ниво на концентрация (т.е. делът на всяка фирма в производството и реализацията на дадена стока); начин на формиране на цената на стоката; възможности за появяване на нови фирми на даден пазар; степен на информираност на купувачите и продавачите за цената и качеството на стоките; убеденост на купувачите.

В литературата се срещат различни квалификации за конкуренцията. Според степента на интензивност конкуренцията може да бъде слаба, умерена или силна. Според начина на конкуриране може да бъде лоялна или нелоялна. Ако се води чрез ценовата политика, бива: ценова или неценова. Според намесата на държавата може да бъде свободна и регулирана. В икономическата литература често срещана класификация е тази свързана с конкурентната пазарна ситуация. Тя бива съвършена – чиста, и несъвършена конкуренция, включваща олигополна и/или монополна структури (Ганчев, Д., 2008).

Изследователи също така обръщат внимание на трите вида конкуренции: поведенческа, структурна, функционална.

Поведенческата конкуренция е борба за парите на купувачите по пътя на удовлетворяване на потребителите.

Структурната конкуренция анализира структурата на пазара за определяне степента на свобода на продавачите и купувачите (форми на пазара) и начините на излизане от него.

Функционална конкуренция е съперничество на старото с новото, с иновациите.

Конкуренцията може да протича на следните нива: местни, регионални, национални, международни и глобални (Асенова, К., 2008). Без да се посочват различията, посочените типове конкуренция имат и общи характеристики. Конкуренцията е „война на всеки срещу всеки“ и и борбата на пазара се води на три „фронта“.

Първият - продавачите, всички те искат да продават своите продукти по-скъпо, но побеждава този, който произвежда стоките си по-евтино, стимулира потребителското търсене, за да продаде повече. Понякога се пристъпва към дъмпинг - продажба на стоките на ниски (борсови) цени.

Вторият - купувачите, които се стремят да купят стоки на ниски цени.

Третият – между продавачите и купувачите, чиито отношения спрямо цената са на противоположни позиции. Печелят тези, които могат да наложат своята цена.

Конкурентоспособност и конкурентни предимства на добивното предприятие

Конкуренцията, освен движеща сила за развитието на стопанските субекти, е и предпоставка за конкурентоспособността. Ако конкуренцията е съревнование, то конкурентоспособността е качество, способност на фирмите да се съревновават, да се конкурират. Конкурентоспособността същевременно е и комплексен показател за тяхната дейност. Тя е концентриран израз на икономическото състояние на всяка страна, като обобщава ефикасността от функционирането на нейните икономически, социални, финансови, институционални и други подсистеми. Конкурентоспособността показва възможностите на икономиката да повишава съвкупната национална производителност и качество и да се състезава с другите икономики на регионалния и глобалния пазар.

Следователно, конкурентоспособността е фундаментална икономическа категория, която притежава много измерения, потенциал за интензивен устойчив растеж с присъщите му три стълба - икономически, социален и екологичен, производителност на факторите на производството, факторни разходи на производство на единица краен продукт, качество техническо равнище на произвеж-

даните продукти; надеждност на продуктите и услугите, структурни характеристики на икономиката в най-широкия смисъл на това понятие, инвестиционен и иновативен потенциал на икономиката, силна чувствителност към сигналите на пазара и експедитивна ответна реакция, потенциал за бързо усвояване, разпространяване и комерсиализиране на технически и други новости, лоялно партньорство в стопанските взаимоотношения; съчетаване на частни, държавни и обществени интереси. Част от тези аспекти подлежат, а други не се подават на количествено измерване.

Макроикономическите измервания на конкурентоспособността се изразяват в „степеня, в която страната може да произвежда продукти и услуги, издържащи изпитанията на външната конкуренция в условията на отворен пазар и същевременно да увеличава реалния брутен продукт” (Портер, М., 2002). Това определение обвързва социално-икономическото благосъстояние на гражданите с резултатите от външнотърговската дейност. То е особено важно за малки държави с отворена икономика като България.

Конкурентоспособността е свойство на стоката, услугата, субекта, пазарните отношения и др. да излизат на пазара равностойно на присъстващите там аналогични стоки или конкуриращи субекти.

Степента на конкурентоспособност определя способността на субекта да издържа на интензивността на конкурентното противопоставяне на даден пазар.

Необходима е обаче конкретика за обекта на конкурентоспособността, за да се постигне по-пълна и обоснована характеристика на тези фундаментално икономическа категория.

В зависимост от равнището на изследване на обекта могат да се разграничат следните видове конкурентоспособност: външна конкурентоспособност; конкурентоспособност на държавата; вътрешно регионална конкурентоспособност; конкурентоспособност на клъстера; отраслова конкурентоспособност; фирмена конкурентоспособност и продуктова конкурентоспособност.

Особено внимание изследователите отделят на конкурентоспособността на държавите. Това е тенденция в световния аспект. Ежегодно се правят класации на конкурентоспособността на държавите като водеща сред тях е тази на „Световния икономически форум”. За анализа на конкурентоспособността на държавите се изследва показателя „потенциал на конкурентоспособен растеж”. Той характеризира способността на икономиката да постигне стабилен растеж в средно и дългосрочна перспектива, и характеризира икономическата среда за водене на стопанска дейност.

Обобщеният показател включва три основни стълба: технологична готовност; публична институции и макроикономическата среда. Конкурентоспособността на равнище фирма се определя чрез агрегиране на два съставни показателя за функциониране на фирмите и за бизнес средата. Фирмената конкурентоспособност пред-

ставява съвкупност от тези „фирмени характеристики”, изразяващи равнището на придобито предимство спрямо конкурентите на един или на всички продуктови пазари. Продуктовата конкурентоспособност е най-ниското ниво и е предпоставка за конкурентоспособността на фирмено ниво, а от там и на ниво отрасъл и държава.

Все още са недостатъчни изследванията свързани с конкурентоспособността на фирмата. Фирмите се конкурират на международните пазари, което обуславя и важноста на конкурентоспособността им.

Конкурентоспособността (Competitiveness) се свързва с дадена характеристика на фирмата, която ѝ позволява да се конкурира ефективно с други фирми. Конкурентоспособността оценява дадена стока, услуга, фирма, страна и др. от гледна точка на способността им да се конкурират успешно на пазара. Тя се дефинира на три равнища – микро, мезо и макро равнище.

Определението на конкурентоспособността на макро-равнище се свързва с теорията на Майкъл Портьър, отразявайки новия етап на еволюцията на понятието. Общото определение на конкурентоспособността е способността на компаниите, отраслите, регионите и държавите да създават сравнително високи нива на доходите и на работната заплата и да бъдат отворени за международна конкуренция.

Конкурентоспособността (фирмена и национална) в съвременните условия зависи от четири взаимосвързани елемента:

- 1) Условия за функциониране на фирмата в страната: характер и сила на конкуренцията, сигурност на хората и материалните блага, данъчна система, структура на собствеността на фирмите, взаимодействие собственост-мениджмънт;
- 2) Характер на вътрешния пазар: потенциал на пазара, брой и степен на зрялост на потенциалните клиенти;
- 3) Състояние на свързаните и поддържащи отрасли: национални доставчици на входящи ресурси и съпътстващо обслужване на фирмите;
- 4) Характеристика на основните производствени фактори: природни богатства; инфраструктура (транспорт); енергоснабдяване и други поддържащи системи и квалифицирана работна ръка;

Едни автори (Лифиц, И. М., Данаилов, Д., Рибов, М., Чобанянева, Garwin, Hardy L. и др) свеждат конкурентоспособността на фирмата до конкурентоспособност на продуктите ѝ. Други (O'Farrell, P.N., Hitchens, D. M.) добавят към конкурентоспособността на продукцията и показатели за резултатите от нейната дейност.

Трети (Mueller, Geroski, Jacquemin, Schohi и др.) я разглеждат като резултативност и ефективност, а авторите (Comoton E., Romasamy H.) я свеждат до гъвкавост на фирмата, т.е до способността да се пригоди към промените в условията на средата или до повишаване на качеството на цялата дейност на фирмата, в това число и за тотално управление на качеството (Велев, М., 2004).

В специализирана литература все повече привърженици намират тезата, че конкурентоспособността е сложна многоаспектна категория, отразяваща вътрешната способност на фирмата за постигане на високи резултати за дълъг период от време. Съществен момент в нейната съвременна характеристика е отчитането на способностите на фирмата за непрекъснатото обновяване, усъвършенстване, въвеждане на новости, гъвкавост и адаптивност. „Конкурентоспособността на предприятието е способността му чрез непрекъснатото обновяване и усъвършенстване да създава и устойчиво да поддържа конкурентни предимства, водещи до високи стопански резултати в дългосрочен план.“ (Велев, М., 2004).

През последните години интересът към проблемите на конкурентоспособността и конкурентоспособния растеж на българската икономика и индустрия все повече нараства.

В редица научни публикации са поставя акцент на понятието „конкурентоспособен растеж“.

Според Илиев Й. конкурентоспособния растеж на и в индустрията е „върхът“ на пирамидална структура в качеството на желан резултат“ (Илиев Й., 2008).

В свой доклад Мишев Г. сочи, че „поддържаното на устойчив растеж на производителността на труда в условията на динамично променяща се пазарна среда предполага постигането на висока конкурентоспособност като условие за запазване на съществените и успешно завоюване на нови позиции“. Специално внимание в другите изследвания е отделено на факторите на конкурентоспособен растеж на фирмата, като ефективни, иновативни решения (Мишев, Г., 2008); маркетингови иновации (Велев, М., 2008); насърчаване на преките чужди инвестиции (Гончев, Д., 2008); кредитите като фактор на растеж (Асенова, К., 2008); мотивационни фактори и управленски решения за по-висока производителност (Портер, М., 2002) и др.

Конкурентоспособността на съвременните високоразвити страни е основана на технологичните преимущества, а в същото време, както останалите страни, и на ресурсите. С други думи, конкурентоспособността на богатите и бедните страни е различна. Освен това, източникът на конкурентоспособността на страните достатъчно точно характеризира етапа на нейното икономическо развитие, доколкото исторически на преден план изпъкват такива източници на националната конкурентоспособност като благоприятно географско положение, наличие на богати природни ресурси, достъпни цени на основните фактори за производство, висока производителност и качество на живот, нови технологии, икономическа среда, раждаща технологично лидерство и глобална конкурентна стратегия.

Световния икономически форум (World Economic Forum, WEF) въвежда понятието индекс на конкурентоспособност (Growth Competitiveness Index), който служи за оценка на потенциала на икономиките за постигане и поддържане на икономически растеж. Състои се от три индекса: технологичен индекс; индекс на държавните институции и индекс на макроикономическата среда. Тези индекси се

изчисляват чрез комбиниране на статистически данни, данни от ежегодното проучване на Световния икономически форум и експертна оценка.

Конкурентоспособността е основна икономическа категория, в която рефлектират резултатите от цялостната икономическа политика на държавата. Нарастването на конкурентоспособността води до увеличаване на реалните доходи и жизнения стандарт, които се определят от производителността, измерена чрез стойността на стоките и услугите, произведени от единица национален, човешки, капиталов или естествен ресурс. Оттук произтича и основният проблем за постигане на растеж - как да се накарат човешкият труд, капиталът и естествените ресурси да произведат по-голяма стойност.

Проучването на научната литература показва, че единен терминологичен подход за определяне същността на понятието „конкурентоспособност на фирмата“ отсъства.

От всичко казано до тук, може да се обобщи, че конкурентоспособността на фирмата е нейната висока компетентност в области, които дават най-добри възможности да се привлекат и запазят потребителите.

Конкурентен означава още и съвременен, т.е. методите на управление да отговарят на настоящото ниво на развитие на технологиите, методи на обучение, тренинг, мотивация на човешките ресурси и т.н. Конкуренция значи още и движение, постоянно развитие. За да може минно-добивното предприятие да е конкурентоспособно, то използваните технологии и машинен парк трябва да са на приблизително на същото ниво, както и тези на други фирми от същия отрасъл.

Носител на конкурентоспособността са човешките ресурси - високо квалифицираните специалисти, тясно-специализиран персонал и тяхното взаимодействие в процеса на управление на факторите.

Конкурентоспособността, разбираана като непрекъснато устойчиво нарастване на производителността на труда и финансово икономическите резултати в отделната фирма, е тясно свързана с понятието „конкурентно предимство“ (Competitive Advantage). „Една компания притежава конкурентно предимство спрямо останалите фирми, когато реализира печалба по-голяма от средната за съответната индустрия. Двата типа конкурентно предимство се основават на по-ниски разходи и/или диверсификация.“ (Асенова, К., 2008).

В монографията „Конкуренция“ Майкъл Портер характеризира и обвързва нарастването на конкурентните предимства с реализацията на глобалната стратегия на фирмата. „В процеса на създаване на конкурентни предимства, глобалната стратегия е длъжна да интегрира ролята както на локалната, така и на глобалните видове дейности“. (Портер, М., 2002).

Като обобщение Портер достига до извода, че единственото средство за създаване на „конкурентно предимство“ е чрез създаване на стратегическа ефективност посредством уникални дейности. В това направление той

посочва три източника на стратегически конкурентно предимство, свързани помежду си и допълващи се: позициониране, основано на широка номенклатура; позициониране, основано на потребностите; и позициониране, основано на достъпа.

Трайното конкурентно предимство е притежавано от организацията средство (технология, организация, отличаваща компетентност, ноу-хау и др.), което ѝ позволява да използва природните дадености и пазарните условия по-добре от своите външни и вътрешни конкуренти. Най-голямото конкурентно предимство на фирмата може да се сведе до едно *единствено предписание* - способността да бъдат създадени и развивани лидери по-бързо от конкуренцията и същевременно да бъдат мотивирани служителите да се държат като лидери - независимо от длъжността на която са - тогава, толкова по-бързо организацията ще стане водеща в своята област.

От направения преглед на изследванията, свързани с понятията конкурентоспособност и конкурентни предимства на минно-добивното предприятие е видно, че все още няма единно мнение. Всяко от предложените определения има своите достойнства. Конкурентните предимства са съставни части на фирмената конкурентоспособност, които спомагат успешното конкуриране на фирмата с настоящите и потенциални конкуренти.

Фирмената конкурентоспособност разкрива способността на дадена компания да проектира, произвежда и предлага на пазара продукти, превъзхождащи тези, предлагани от нейните конкуренти, като това превъзходство може да бъде оценявано по фактори като цена, качество, иновативност и други.

Заклучение

В съвременните условия на интензивни икономически и политически трансформации, на динамично променяща се пазарна среда, постигането на конкурентоспособност на минно-добивното предприятие е едно от най-силните средства за запазване и разширяване на съществуващите успешни позиции, за финансова стабилност, развитие и прогрес.

Литература

Алманах на конкурентоспособността, Министерство на икономиката, дирекция „Обща икономическа политика“, 2009, с. 12.

Ангелов, И. *Икономика на България и ЕС – Стратегия за догонващо икономическо развитие до 2020 г.*, С., ИИИ на БАН и Фондация „Фр.Еберт“, 2003.

Асенова, К. Кредитите като фактор за растежа на индустриалното производство. Конкурентоспособен растеж на българската индустрия. *Сборник доклади ЮНПК*, 2008, с.173.

Български тълковен речник. С., Наука и изкуство, 1976, с. 355.

Велев, М., Влияние на маркетинговите иновации върху стопанските резултати и конкурентоспособността на предприятията, Конкурентоспособен растеж на българската индустрия, *Сборник доклади ЮНПК*, 2008, с.47;

Велев, М. *Оценка и анализ на фирмената конкурентоспособност*. Софтрейд, С., 2004, с. 7-18.

Ганчев, Д. Преките чуждестранни инвестиции в индустрията и икономическия растеж, Конкурентоспособен растеж на българската индустрия. *Сборник доклади ЮНПК*, 2008, с.123.

Данчов, Г.И. и И. Г. Данчов, *Българска енциклопедия*. С., Медицина и физкултура, 1992, с. 726.

Икономическа енциклопедия. С., Наука и изкуство, 2005, с. 370.

Илиев, Й. Конкурентоспособният растеж - главно предизвикателство пред българската индустрия, Конкурентоспособният растеж на българската индустрия, *Сборник доклади ЮНПК*, 2008, с. 7.

Кунев, К. *Конкуренция: теоретични аспекти и фирмено поведение*. Свищов, Стопански съвет, с.16-17.

Макконнелл, К.Р., Брю С.Л. *Економикс: принципи, проблеми и политика*. М., Инфра-М, 2003.

Мишев, Г., Конкурентоспособност на българските фирми през периода 2003-2007, Конкурентоспособен растеж на българската индустрия. *Сборник доклади ЮНПК*, 2008, с.13.

Портер, М. *Конкуренция*. М., Вильше, 2002, с.315.

Портер, М., *Международни отношения*. М., 2004, с. 896.

Смит, А. *Богатството на народите*. С., Партиздат, 1983, с 57-67.

Хайек, А. *Познание, конкуренция и свобода*. Санк Петербург, Пневма, 1999.

Хайлбронер, Р. Л., Лестър С. Търоу. *Икономика за всеки*, Интернет, 1993, с.31-33.

Хайне, П. *Економическият образ мышления*. М., Дело, 1993, с.704.

Шумпетер, И. *Теория економического развития*. М., Прогрес, 1982, с. 455.

Щерев, Н. Количествена функционална оценка на конкурентоспособността на бизнес организациите. *Икономически и социални алтернативи*, бр. 3, 2012, с. 5.

J. de Vries Tolenare, M. Hogenhout. Mulderq Nederland Etymologisch Woordenboek, Koninklijki BrillqLeidem, 1997, p.110.

Статията е препоръчана за публикуване от кат. „Икономика и управление“.

АУТСОРСИНГ НА СЪПЪТСТВАЩИ ДОБИВА НА МИНЕРАЛНИ РЕСУРСИ ДЕЙНОСТИ

Атанас Близнаков¹, Десислава Костова²

¹ Нов български университет

² Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски"

РЕЗЮМЕ: Аутсорсингът при добив на минерални суровини оптимизира разпределението на трудови задачи, които съпътстват основната дейност. Аутсорсинг практиката в съвременната икономика подпомага търговските дружества при решаване на проблеми за функциониране и развитие в условия на пазарна икономика, чрез съкращение на разходите, увеличаване на конкурентоспособността и адаптиране към външната среда, подобряване качеството на добитите суровини, минимизиране на рисковете и др. През последните години идеята за аутсорсинг еволюира от използването му като подход в оперативното управление до налагането му като дългосрочна бизнес стратегия. Развитието на информационните технологии в условията на глобализация, според нашите предвиждания откроява аутсорсинга като фактор за повишаване на конкурентоспособността.
Ключови думи: петролен шок, икономически растеж, средносрочен сценарий

OUTSOURCING OF ACTIVITIES ACCOMPANING MINING MINERAL PRODUCTION

Atanas Bliznakov¹, Desislava Kostova²

¹ New Bulgarian University

² University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski"

ABSTRACT: Outsourcing in mining helps to optimize labour activities in main activities. Outsourcing practice in modern economy stimulates enterprises in functioning and developing market economy by decreasing finances, increasing compatibility and adaption to external factors, improving quality production, minimizing risks etc. Recently the outsourcing idea is developing from operation management approach to a longterm business strategy. Information technologies in globalization indicates outsourcing as a factor for a more successful compatibility.

Въведение

Аутсорсингът позволява да се повиши ефективността при изпълнението на определени функции в областта на информационните технологии, спедицията, обслужването, финансите, обезпечаването на персонала и производствените процеси.

Традиционно се възприема, че на аутсорсинг се предават второстепенни функции, които са некритични за конкурентоспособността на търговското дружество, тъй като основната дейност, даваща дългосрочно конкурентни предимства, следва да се контролира, опазва и съхранява.

Целта на настоящата разработка е на базата на авторски наблюдения да се изведат основните позитиви и негативи от прилагането на аутсорсинга като управленски подход приложим за дейностите, свързани с добив на минерални суровини.

Същност на аутсорсинга

Най-общо аутсорсингът може да се възприема като подизпълнителска дейност в областта на услугите. Разликата с английската дума subcontracting, която на български също се превежда като дейност извършвана от подизпълнител, обаче е съществена, тъй като се отнася

към работа на подизпълнител по определен проект/ договор или при доставчици на производители на сложни машини с разнородни компоненти, при което се налага диференциране на дейности. Като аутсорсинг се определят, случаи в които възложител отделя присъща дейност/процес, извършван в рамките на търговското дружество – управленско консултиране, разработка и поддържане на информационни системи, разработване на методики, анализаторска и експертна дейност, спедиторска дейност, охрана и т.н. Разбирането, че аутсорсингът се свързва с високите технологии и научно-изследователската и развойна дейност, е логично, но и подвеждащо.

Според нас аутсорсингът следва да се дефинира, като управленски подход, възприет като следствие от обособено управленско решение за прехвърляне изпълнението на част от дейността на търговско дружество (чрез договор) на подизпълнител /аутсорсер/.

Обосноваване на управленското решение

Фокусирането в концесионната дейност и минимизиране на разходите са основната причина търговските дружества от добивния отрасъл да прилагат аутсорсинг. Използването на специализирани подизпълнители осигурява достъп до технически средства/ технологии и квалифициран състав, за осигуряването на които са необходими

финансови средства, време, обучение и логистика. Добивното предприятие, което прехвърля част от своя дейност (формираща до 8 % от неговите приходи при съпоставимо по високи разходи) получава възможност за фокусиране върху своята специализация (Близнаков и Костова, 2010).

Обосноваването на управленското решение за аутсорсинг може да се свързва с:

- оптимизация на управленската организационна структура;
- подобряване организацията на технологични процеси;
- минимизиране на разходи за управление;
- минимизиране на технологични разходи;
- прилагане на методики за контролиране на добива;
- прилагане на методики за контролиране на износа;
- обучение и квалификация.

При взето решение за аутсорсинг е необходимо разясняване на заетите, дейността на които ще бъде изнесена. Това е важно поради обстоятелството, че за тази промяна, търговското дружество ще пренасочи ресурси за маркетинг, обосновка, подготовка, оценка на подизпълнители и преговори. Екипът, който ще е ангажиран с промяната, следва да включва представители на звената/отделите, дейността (част от нея), на които ще се аутсорсва. Екипът определя цел и подцели. Основната цел е намаляване на разходи, но освен нея, като подцели могат да бъдат:

- концентриране на ресурси в ключови добивни дейности;
- повишаване качеството на добитата минерална суровина; (Велев, 2011)
- повишаване на икономическата ефективност
- целесъобразност от разработване;
- осигуряване на достъп до нови технологии;
- минимизиране на риска.

Възможни са и убедителни доказателства обосноваващи:

- запазване на статуквото, т.е. не е необходим аутсорсинг на дейност/и;
- необходимост от подобряване чрез реорганизация.

В обосновката за аутсорсинг следва да са формулирани критерии, които позволяват оценка на дейността и съответно ползите от сключен договор (Близнаков, 2007), (Голева, 2006) като:

- капацитет на подизпълнителя;
- опит в аутсорсинга;
- репутация на подизпълнителя;
- финансови условия;
- гаранции.

Важна е определената тежест на всеки критерий в общия резултат. Съвкупността от всички тежести обикновено се приема за равна на 100% или 100 точки. Критериите следва да са обективни, недискриминационни, да са свързани с предмета на договора за подизпълнение и да са пропорционални на неговия обем (Близнаков и Костова, 2009).

Предмет и реквизити на договор за аутсорсинг

При определяне на предмета на договор с подизпълнител съществено е коректното разписване на аутсорсваните дейности. За да се изпълни фактическият състав на договор, необходимо е волеизявлението на едната страна да се срещне и покрие по съдържание с волеизявлението на другата страна. Механизмът на сключване на договор, както и правните последици от това са уредени със Закона за задълженията и договорите. Договорът за аутсорсинг съдържа: предмет на договора; права и задължения на страните; ред за изпълнение на договора; заплащане; отговорности на страните; ред за решаване на спорове; срок на действия; други условия; адреси и реквизити на страните.

Освен обичайните необходими реквизити на договор от значение е клаузата за подсъдност и съд.

Избор на подизпълнител

При решение за аутсорсване е необходимо да се идентифицират потенциалните подизпълнители, които имат капацитет, възможност и необходим опит да предоставят необходимата услуга. Това може да включва:

- тръжна процедура по Закона за обществените поръчки;
- изпращане на Искане за информация;
- разговори с потребители на аутсорсинг услуги;
- посещение на потенциален подизпълнител/и;
- проверка на предходен опит на подизпълнител/и

След обобщаването на всички резултати от оценката, комисия трябва отново да прегледа доставчика, получил най-висок резултат. Член/ове на комисията за оценяване, които не са съгласни с избора на подизпълнител/доставчик, трябва да отбележат основанията за своето несъгласие.

Управление на изпълнението

Управлението на изпълнението е ефективно при споделена отговорност между различни управленски равнища на добивното предприятие, което предполага правилно разпределение на отговорности и ресурси.

Ключовите дейности за управление на подизпълнителите включват:

- създаване на документация за контрол (време, обхват, обем, качество, стойност и др.);
- управление на договорите;
- удовлетвореност заети и контрагенти;
- прекъсвания на услугата аутсорсинг;
- искане на допълнителни услуги;
- процеси за приемане на изпълнението;
- процеси за разрешаване на спорни въпроси;
- икономически анализ.

Необходимо е да бъдат извеждани спорните въпроси преди да прераснат в проблеми, които биха повлияли на качеството на услугите или на договорните взаимоотношения. Контролът трябва да се допълва с периодични проверки и одит за потвърждаване на адекватността на процедурите за управление на договора и прецизността на информацията, предоставяна от доставчика.

Много области се нуждаят от специфично внимание при управлението на договора, защото потенциалното им

въздействие влияе върху продължаване ползването на услугите, сигурността, финансовото управление и постигането на бизнес целите на добивното предприятие.

Рискове при аутсорсинг

Рисковете, които могат да настъпят при неправилно или формално прилагане на аутсорсинга, познати от практиката, са:

- неуспех на аутсорсинга;
- изтичане на ноу-хау;
- изтичане на информация;
- нарушаване на основните процеси;
- фалит на подизпълнителя;
- значителни по размер непредвидени разходи;
- изгубване на контрол аутсорсваната дейност;
- неспазване на договора;
- нарушаване на търговска тайна;

Причините, водещи до неуспех в резултат на аутсорсинга, могат да бъдат:

- нереалистични цели – възложителят често преследва две противоречиви цели: намаляване на разходите, необходими за обособената функционална област, и повишаване на нейната добавена стойност;
- ориентация към решаване на краткосрочни проблеми – опитите, чрез аутсорсинг да бъдат решавани краткосрочни проблеми, водят до краткосрочни ползи;
- отслабване на вниманието към добавената от аутсорсинга стойност – насочване към нарастване на добавената стойност от добивните дейности;
- възложителят постепенно намалява своето внимание към управлението на договора с подизпълнител/доставчик.

Заклучение

Рисковете, които съпътстват извеждането на спомагателни дейности извън търговското дружество с предмет на дейност добив на минерални ресурси, могат лесно да придобият превес над ползите от този процес. Те могат да бъдат успешно коригирани чрез последователни обосновани действия и ново договорно споразумение.

Литература

- Близнаков, Ат., Д. Костова.2012. Природоползване и икономическо развитие- *Год.МГУ "Св. Иван Рилски"*, т. 55, св. IV, Хуманитарни и стопански науки, 74-77.
- Близнаков, Ат., Д. Костова. 2010. Управление на договорите за обществени поръчки в проектна среда- *Год.МГУ "Св. Иван Рилски"*, т. 53, св. IV, Хуманитарни и стопански науки, 27-33.
- Близнаков, Ат., Д. Костова.2009. Анализирание управлението на договорите по оперативна програма "Развитие на човешките ресурси". // *Год.МГ"Св. Иван Рилски"*, т.52,св. IV: Хуманни и стопански науки, 83-86.
- Близнаков, Ат.2007.Управление на договорите и подизпълнителите. Ботевград, МВБУ. 143 с.
- Велев, В.2011. Усвояване на минералните ресурси в България - пазарни аспекти. София, УНСС. 226 с.
- Голева, П.2006. Договорът за аутсорсинг - *Съвременно право*, 5, 25-32.

Статията е препоръчана за публикуване от кат. „Икономика и управление“.